

ÖREBRO UNIVERSITET

Institutionen för Humaniora, Utbildning och Samhällsvetenskap

Huvudområde: pedagogik

Självbestämmande

inom daglig verksamhet och bostad med särskild service

Lena Berglund & Pia Benreus

Pedagogik C

15 högskolepoäng

Höstterminen 2016

Sammanfattning

Syftet med denna studie är att ta reda på om de institutionella förutsättningarna för självbestämmande är möjliggörande eller begränsande för målgruppen vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå (måttlig till svår utvecklingsstörning). Genom en kvalitativ textanalys av styrdokument som Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS), Socialstyrelsens- och kommunala styrdokument samt kompletterande intervjuer fanns tanken att få en djupare förståelse för vilka faktorer som styr självbestämmandet för vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå. De områden som vi valde att studera var daglig verksamhet och boende med särskild service, på grund av att de två insatserna tillsammans täcker in den enskildes hela liv. Resultatet visade att det finns en otydlighet i hur styrdokument som LSS, Socialstyrelsens- och kommunala riktlinjer beskriver självbestämmandet och hur det ska uppnås för den enskilde. Däremot visar resultatet från intervjuerna med kommunernas utvecklingsenhet att det finns en tydlighet i hur personalen kan arbeta pedagogiskt med olika metoder för att möjliggöra den enskildes självbestämmande. Genom att använda oss av interaktionistisk- och nyinstitutionell teori ges resultaten en teoretisk förankring och kan bidra till kunskapen om hur de institutionella förutsättningarna är möjliggörande eller begränsande för självbestämmandet. Sammantaget visar resultatet att personalens kunskaper om funktionsnedsättningar, utbildningsnivå och olika specialpedagogiska metoder främjar självbestämmandet.

Nyckelord: Självbestämmande, LSS, Socialstyrelsen, delaktighet, utvecklingsstörning, Daglig verksamhet, boende med särskild service, vuxna, specialpedagogik.

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	1
1.2 Syfte	3
1.3 Frågeställningar	4
2. BAKGRUND	5
2.1 LSS	6
2.2 Pedagogiska inriktningar	6
2.2.1 Allmän Pedagogik	7
2.2.2 Specialpedagogik	7
2.3 Utvecklingsstörning och kommunikation	7
2.4 Styrdokument om förhållningssätt för förskolan vidare till vuxenliv	8
2.5 Kunskapskrav inom LSS verksamheter	9
2.6 Sammanfattning	10
3. TIDIGARE FORSKNING	12
3.1 Specialpedagogik	12
3.2 Självbestämmande	13
3.3 Normaliseringsprincipen - från institution till normalisering	13
3.4 Från obildad till bildad - kunskap som maktfaktor eller inte i LSS verksamheter	15
3.5 Från omyndig till myndig - Rätten till självbestämmande	16
4. TEORETISKT RAMVERK	18
4.1 Självbestämmande	19
4.2 Delaktighet	19
4.3 Interaktionsteorin	20
4.4 Nyinstitutionell teori	21
5. METOD	22
5.1 Datainsamling	22
5.1.1 Urval av empiri	22
5.2 Genomförande av intervjuer	24
5.3 Etiska ställningstaganden	25
5.3.1 Tillförlitlighet	26
5.3.2 Giltighet	26
5.3.3 Forskarens roll	26
5.4 Analys	27
5.4.1 Kvalitativ textanalys	27
5.4.2 Texterna	28

5.4.3 Analysprocess	28
5.5 Metoddiskussion	29
6. RESULTAT	31
6.1 Vad utmärker de institutionella förutsättningarna för självbestämmande?	35
6.2 Vad är begränsande eller möjliggörande när det gäller självbestämmande för vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå?.....	35
7. DISKUSSION	36
7.1 Vidare forskning	39
REFERENSER.....	41
BILAGOR	

1. INLEDNING

Att bestämma var man ska bo, vad man ska jobba med och vilka fritidsaktiviteter man ska delta i, det vill säga ha ett självbestämmande, kan tyckas vara en självklarhet. För vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå (måttlig till grav utvecklingsstörning) är inte detta självklart. Den här målgruppens svårigheter med kommunikation och samspel, påverkar deras möjligheter till självbestämmande. Historiskt sett har den rådande samhällssynen varit att den här målgruppen inte kan bestämma själva vilket än idag påverkar bemötandet och det nära arbetet med den enskilde. Detta kan ges uttryck på så vis att personalen fattar beslut, som grundas på egna normer och värderingar, över huvudet på den enskilde (Blomberg 2006). För att visa på komplexiteten med att leva ett vuxenliv där andra sätter gränser för självbestämmandet föll valet på de två LSS-insatserna daglig verksamhet och bostad med särskild service, som tillsammans täcker in den vuxna individens hela livssituation. Lottie Giertz (2012) visar på att personer inom dessa två verksamheter känner ett lågt eller obefintligt självbestämmande på grund av den beroendeställning de har till personalen.

Vidare menar Giertz (2012) att arbetet inom LSS verksamheter fortfarande utövas enligt gamla strukturer som uppfostran och kontroll vilka begränsar individens möjlighet till delaktighet på sina egna villkor. Bristen på kunskap om vad uppdraget är och otydligt ledarskap är faktorer som påverkar dessa begränsningar. Under 1980-talet började begreppet inflytande diskuteras inom vård, omsorg och socialtjänst. I socialtjänstlagen betydde det att respektera den enskildes självbestämmande och att insatserna ska utformas tillsammans med den enskilde. Lagen kunde inte längre besluta om omsorg och vård utan den enskildes medgivande och möjligheten att besluta om vård och omsorg togs bort. Trots detta har inte sättet att tänka kring vuxna med utvecklingsstörning förändrats (Giertz 2012).

Utifrån vår erfarenhet, som verksamma inom daglig verksamhet och bostad med särskild service i två kommuner i Sverige, finns det krav på oss personal att i det dagliga arbetet ha ett pedagogiskt förhållningssätt, som en del i att möjliggöra självbestämmande för den enskilde. Det pedagogiska förhållningssätt som finns beskrivet i de kommunala styrdokumenterna (uppdragshandling/arbetsbeskrivning) för personal inom daglig verksamhet och boende tydliggör inte vilken form av pedagogik som personalen ska arbeta efter. Bristen på ett tydliggörande av vilken pedagogik som menas kan tolkas som att det är en allmän pedagogik som personalen ska använda sig av. Enligt Michael Uljens (2012) är den allmänna

pedagogiken att uppfostra, fostra och förbereda eleven till att bli en god samhällsmedborgare. I och med att den enskilde inte längre är inom skolans ramar så innebär ett pedagogiskt förhållningssätt utifrån den allmänna pedagogiken snarare en begränsning för självbestämmande än ett möjliggörande. Specialpedagogiken däremot, är enligt Ann Ahlberg (2007) inte till för att uppfostra eller fostra individen att bli en god samhällsmedborgare, utan riktar in sig på att hjälpa elever som är i behov av särskilt stöd så de kan tillgodogöra sig undervisningen på samma villkor som alla andra.

Genom att använda sig av specialpedagogikens förhållningssätt till vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå menar vi att bemötandet kan ändra fokus från att uppfostra och fostra, till att hjälpa den enskilde att få ett ökat självbestämmande utifrån dess behov och önskemål. Skillnaden mellan allmän pedagogik och specialpedagogik är viktig att klargöra för att förstå på vilket sätt det påverkar hur personalen bemöter den enskilde. Eftersom det i kommunerna finns krav på ett pedagogiskt förhållningssätt och pedagogiska kunskaper i det dagliga arbetet inom dessa två verksamheter är det viktigt att förstå skillnaden mellan de olika pedagogiska inriktningarna för att använda sig av förhållningssätt och arbetsmetoder som möjliggör självbestämmande. I USA visar forskning på att arbeta med självbestämmande i skolan och ha ett specialpedagogiskt förhållningssätt i vuxenlivet ökar livskvalitén hos de enskilda i vuxenlivet. I USA är självbestämmande ett aktuellt och viktigt ämne inom det specialpedagogiska fältet (Algozzine, Browder, Karvonen, Test & Wood 2001). Både Svensk och Amerikansk forskning styrker vår syn på att behovet av specialpedagogiska insatser för barn och ungdomar med utvecklingsstörning inte upphör när de slutar gymnasiet och går ut i vuxenlivet.

Giertz (2012) forskning pekar på att personalens normer och värderingar alltför ofta styr den enskildes möjligheter till självbestämmande. Den allmänna pedagogiken som Uljens (2012) beskriver kan ha nära sammankoppling med personalens normer och värderingar i och med att den utgår ifrån att fostra och uppfostra. Att vara hänvisad till personalens subjektiva bedömningar av de egna behoven innebär många gånger att den enskilde inte tillfrågas utan att personalen gör en bedömning utifrån tidigare erfarenheter gällande den enskildes behov och önskemål. I en vardaglig situation kan det betyda att det personalen tycker är "rätt" blir den norm som styr. Till exempel hur en säng ska bäddas eller hur man plockar in i en diskmaskin. Att använda sig av egna normer och värderingar kan innebära att den enskildes sätt att göra saker på eller dess önskemål åsidosätts på grund av personalens norm om vad

som är "rätt". Genom att få en förståelse för hur den enskildes självbestämmande kan möjliggöras av personal, kan man arbeta för att främja det ytterligare.

När vi sökt forskning inom specialpedagogik och vuxna med utvecklingsstörning som är på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå får vi endast ett fåtal träffar i den nationella databasen DIVA. Överlag så är det magert med forskning kring vuxna med funktionsnedsättning och självbestämmande. De träffar vi får gällande forskning inom det specialpedagogiska fältet och självbestämmande hamnar inom skolans område. Även internationell forskning är sparsam mot den här målgruppen. Övervägande del av forskningen om vuxna med funktionsnedsättning och självbestämmande handlar om hur *personalen* ser på självbestämmande och vilka konsekvenser det får för individen. Tidigare forskning bekräftar gång på gång att personalens normer styr individens handlingsutrymme vilket begränsar självbestämmandet (Giertz 2012, Berlin Hallrup 2012). Det som inte framgår är en lösning på hur man kan öka självbestämmandet för vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå. Eftersom forskningen inte visar på hur självbestämmandet kan möjliggöras är vår tanke att en analys av det valda materialet kan mynna ut i olika förslag på hur personal kan öka självbestämmandet hos målgruppen.

Vad som är självbestämmande för målgruppen beskrivs av de dokument som reglerar mål, förhållningsätt och regler för verksamheten. Relevanta styrdokument bildar på så sätt en viktig del av de institutionella förutsättningarna för vad som möjliggör eller begränsar den enskildes självbestämmande. Styrdokument översätts ofta till något som fungerar i praktiken (Lindensjö & Lundgren 1986). Möjligen behöver vi också beakta de som är verksamma inom dessa verksamheter, som genom sitt arbete påverkar självbestämmandet i praktiken. Det vill säga att personalen i det dagliga arbetet kan komma att utveckla en pedagogisk praxis som under gynnsamma förhållanden kan understödja självbestämmandet utifrån styrdokumentet.

1.2 Syfte

Syftet är att undersöka på vilket sätt de institutionella förutsättningarna möjliggör eller begränsar självbestämmandet för vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå. De två livsområden vi valt att undersöka är bostad med särskild service och daglig verksamhet då dessa tillsammans utgör den enskildes vardag och livssituation. De institutionella förutsättningarna i styrdokumentet såväl som den praktiska verksamheten uttrycker sig sannolikt i ett pedagogiskt förhållningssätt. Vilket pedagogiskt förhållningssätt

som används har betydelse för på vilket sätt man bemöter den enskilde och på så vis antingen möjliggör eller begränsar självbestämmandet. Genom att analysera de institutionella förutsättningarna för den här målgruppen kan vi synliggöra eventuella inbyggda motsättningar och på vilket sätt detta i så fall kommer till uttryck i de olika verksamheterna.

1.3 Frågeställningar

- Vad utmärker de institutionella förutsättningarna för självbestämmande?
- Vilka faktorer är begränsande och möjliggörande när det gäller självbestämmande?

2. BAKGRUND

Personer som är i behov av stort stöd för att klara sin vardag samt för att uttrycka sina behov och önskemål är även beroende av ett sammanhang för att få sin röst hörd. För att få en så rättvis bild som möjligt över denna komplexa livssituation ska vi i följande kapitel förklara några för studien aktuella begrepp för att sedan beröra den svenska funktionshinderpolitiken. Förklaringarna är ett försök att öka förståelsen för hur personal kan möjliggöra självbestämmandet för vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå. Genom att vi beskriver detta finns det större förutsättningar för läsaren att få kunskap om och förståelse för det stora stödbehovet denna målgrupp har, samt öka förståelsen för varför detta ämne är så viktigt att belysa i forskningssammanhang. Vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv nivå kommer vidare i studien att benämnas som den enskilde eller målgruppen.

Det finns rapporter som visar att det inom området som handlar om att ta del av- och att använda sig av information har störst begränsningar gällande delaktighet (Jakobsson & Nilsson 2011/2012). Detta tolkar vi som att det är inom området kommunikation det är störst begränsningar för delaktighet. Om det är så att kommunikation är avgörande för delaktighet styrks vår tanke att kommunikation och samspel är grunden till självbestämmande vilket i sin tur ökar möjligheterna till delaktighet på egna villkor. För att ömsesidig kommunikation ska uppstå är ett nära samspel och interaktion med personalen avgörande, något som ställer stora (specialpedagogiska) krav på omgivningens förmåga att tolka och förstå den enskilde. Vår definition av självbestämmande drar en skiljelinje mellan självbestämmande och delaktighet och vi menar att de inte är synonyma med varandra utan att det ena förutsätter det andra. Ett självbestämmande för den enskilde kräver ett nära samspel med personal som känner dem väl. Utifrån detta anser vi att interaktionsteorin passar väl in som teori. Genom att använda oss av institutionell teori försöker vi även förklara hur det kan komma sig att inte enbart lagar och riktlinjer räcker till för att få en fungerande verksamhet. Dessa båda teorier beskrivs närmare under kapitlet teoretiskt ramverk.

Eftersom den tidigare forskningen inte tar upp *hur* svårigheter med självbestämmande kan överbryggas har vi valt att ta med annan relevant litteratur som förklarar och beskriver omfattningen av svårigheterna med självbestämmande. Dessa texter ska inte analyseras utan finns endast med för att belysa svårigheten och öka förståelsen för komplexiteten med självbestämmande i vardagssituationer för den nämnda målgruppen.

2.1 LSS

Lagen om särskilt stöd och service till vissa funktionshindrade är en rättighetslag som ger rätt till tio insatser för särskilt stöd och service utöver de insatser som kan ges genom annan lagstiftning. Syftet med lagen är att den enskilde ska ges möjlighet att leva som andra, det vill säga de som inte har funktionsnedsättning. Två av LSS-insatserna är bostad med särskild service och daglig verksamhet vars mål ska vara att ge de enskilda möjlighet till självbestämmande och i så stor utsträckning som möjligt ge inflytande över de insatser den får (LSS - lag 1993:387). Följande citat beskriver hur de två insatserna bör utformas;

En gruppbostad kan erbjudas personer som har så stora behov av tillsyn och omvårdnad, att det är nödvändigt att personal finns till hands hela tiden. Gruppboستaden består av ett mindre antal lägenheter som är samlade kring gemensamma utrymmen. En fast personalgrupp ska täcka de boendes hela stödbehov inklusive fritids- och kulturella intressen.

Daglig verksamhet ska ge en meningsfull sysselsättning utifrån personens specifika förutsättningar. Insatsen bör innehålla både aktiviteter med rehabilitering och mer produktionsinriktade uppgifter. Daglig verksamhet är inte en anställningsform och arbetet är inte avlönat. Däremot kan det syfta till att utveckla den enskildes möjlighet till ett förvärvsarbete. Insatsen kan ges till personer i arbetsför ålder, som inte förvärvsarbetar eller studerar och som tillhör personkrets 1 eller 2 enligt 1 § LSS. Det ska finnas en föreståndare i verksamheten, som ansvarar för det dagliga arbetet och säkerställer att verksamheten bedrivs med god kvalitet och ger god omvårdnad (Inspektionen för vård och omsorg, IVO).

Citaten förklarar vad daglig verksamhet och bostad med särskild service innebär. De två insatserna berör den enskildes hela livssituation och ger en bild av hur komplext det kan vara att verka för ett självbestämmande för vuxna på en låg kognitiv- och kommunikativ utvecklingsnivå.

2.2 Pedagogiska inriktningar

Enligt Uljens (2012) är pedagogik en vetenskap om människans möjlighet att forma sina liv. Den uppfostran och fostran som människan får är förberedande för det samhälle den ska leva i (Uljens, 2012). Vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå kan inte formas och förberedas på samma sätt vilket innebär att de behöver bemötas med en annan pedagogik. I detta avsnitt avser vi att förklara de två pedagogiska inriktningarna som har bäst relevans.

2.2.1 Allmän Pedagogik

Uljens (2012) tar upp följande två sätt att se på allmän pedagogik.

Affirmativ pedagogik- det bestämda, pedagogen har en bestämd tanke om hur något ska vara och individen har inget att säga till om, en modell/mall som appliceras på alla.

Icke affirmativ pedagogik- det obestämda och det individanpassade. Pedagogen utgår ifrån individen och det finns ingen färdig metod eller modell för lärandet.

2.2.2 Specialpedagogik

Claes Nilholm (2007) beskriver att specialpedagogiken historiskt sett kom till som ett svar på att den vanliga skolan inte passade för alla elever. Genom att identifiera olika målgrupper med svårigheter så har dessa grupper fått mer anpassad hjälp och resurser som varit till deras fördel. Specialpedagogiken möjliggör situationer som är speciellt anpassade för de i svårigheter.

Redan i förskolan får de barn som behöver specialpedagogiska insatser som sedan följer med upp i skola och sedan vidare till gymnasiet. När eleven slutar skolan och går över till vuxenlivet så verkar det som att de (special) pedagogiska insatserna upphör eller blir dolda. Då den tidigare forskningen visar att personalens normer och värderingar styr bemötandet kan detta vara en förklaring till att vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå får sämre förutsättningar till självbestämmande.

2.3 Utvecklingsstörning och kommunikation

Utvecklingsstörning är en kognitiv funktionsnedsättning som kan ge svårigheter med bland annat att orientera sig i tid och rum, minne, koncentration, logiskt tänkande, bearbeta och tolka sinnesintryck med mera. För att minska konsekvenserna av utvecklingsstörningen finns ett antal hjälpmedel som hjälper den enskilde att komma ihåg bättre, av några kan nämnas; påminnelser via larm, sms eller personligt stöd, schema, bilder, almanacka, anslagstavla med flera (Habiliteringen.se).

Jan Terneby (Carlsson, Hjelmquist & Lundberg, red 2000) menar att personer med utvecklingsstörning ofta har fler funktionsnedsättningar som till exempel nedsatt munmotorik, hörsel- och/eller synnedsättning och/eller motoriska svårigheter. Dessa nedsättningar försvårar ytterligare möjligheterna att kommunicera. Då syn- och hörsel är viktiga sinnen för kommunikationen är det av största vikt att de utreds och kompenseras med hjälpmedel för att

ge den enskilde så bra förutsättningar som möjligt att utvecklas och nå sin fulla potential. På grund av sin utvecklingsstörning kan inte den enskilde påverka sin omgivning på samma sätt som andra. Då samspelet mellan personen själv och andra påverkas av omgivningens attityder och kunskaper är det viktigt att omgivningen och den sociala miljön anpassas på olika sätt. Det kan vara anpassningar i form av kompetent personal som har kunskap om funktionsnedsättningens konsekvenser i vardagen, kunskaper i alternativ kommunikation men även i form av kognitiva hjälpmedel/personligt stöd som underlättar planering och organisering av dagen. I Sverige används Gunnar Kyléns teori om utvecklingsstörning (Carlsson, Hjelmquist & Lundberg, red 2000) som menar att personer med grav utvecklingsstörning har mycket konkret begåvning och kan inte föreställa sig saker eller personer den inte ser. Detta innebär att omgivningen måste ha hög kompetens inom enkla och konkreta kommunikativa former. När det gäller forskning om kommunikation så finns det mer forskning kring barn än om vuxna samt att den forskning som finns om vuxna visar att kommunikationsförmågan avtar med åldern (Carlsson, Hjelmquist & Lundberg, red 2000).

2.4 Styrdokument om förhållningssätt för förskolan vidare till vuxenliv

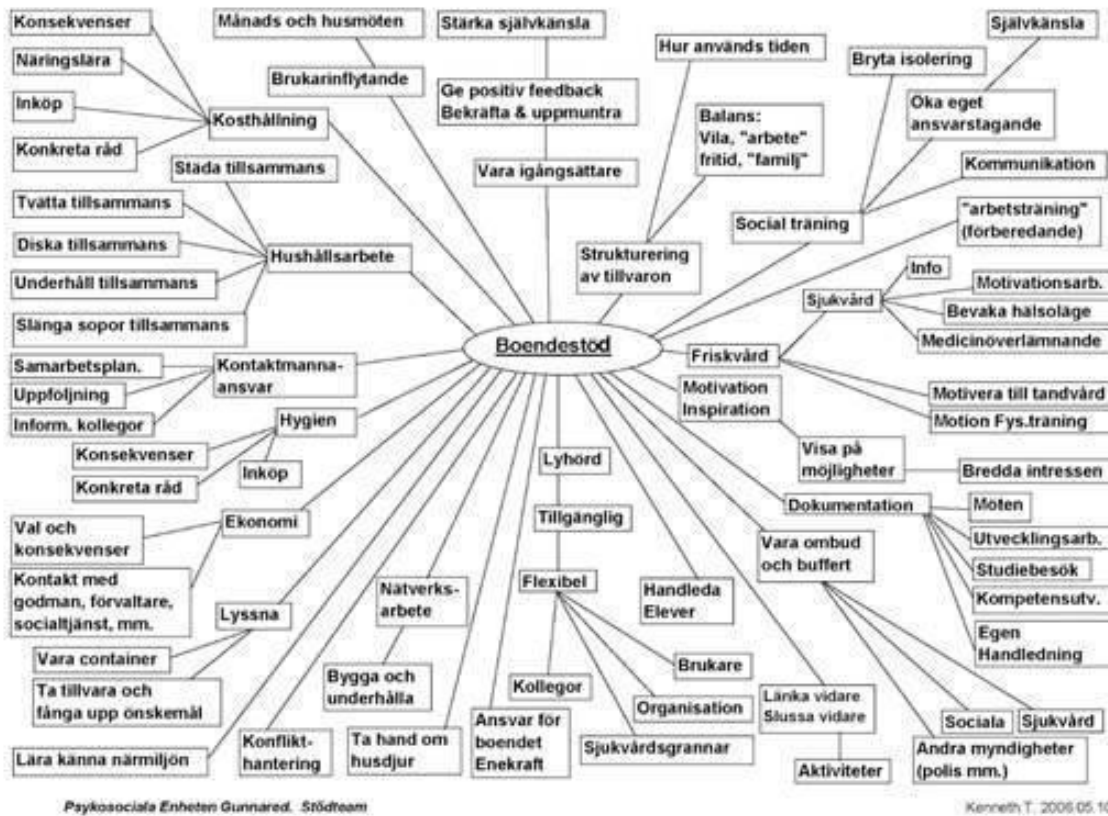
Barn med utvecklingsstörning möter pedagoger och andra resurser tidigt i livet. Redan i förskolan finns det styrdokument som styr barnets rättigheter att få det stöd den behöver så det kan utvecklas så mycket som möjligt utifrån egna behov och förutsättningar. Vidare ska förskollärarna verka för att uppmuntra och träna barnen i att ges möjlighet att uttrycka sina tankar och åsikter för att kunna påverka sin situation (Skolverket 1998/2016). I läroplanen för grundskolan (Skolverket 2011/2016) fortsätter arbetet med att hjälpa barnen att uttrycka sina åsikter så de kan vara med och påverka sin situation. Samverkan och utbyte av kunskaper och erfarenheter mellan förskolan, skolan och fritidshemmet skapar förutsättningar för en samsyn kring eleven så att utbildningen blir meningsfull och genom detta möjliggörs utveckling och lärande hos eleven. Det är tydligt direktiv gällande rektorns ansvar att se till att pedagoger och elevhälsa samarbetar så eleven får det stöd den behöver. Den sista skolformen, gymnasieskolan (Skolverket 2013) ska främja elevens lust att lära i ett livslångt perspektiv. Även här ska läraren stötta eleven i att uttrycka sina åsikter. Inga-Lill Jakobsson och Inger Nilsson (2011/2012) menar att det finns två sorters delaktighet i skolan; den pedagogiska som innebär att eleverna är delaktiga i skolarbetet genom att utföra samma arbetsuppgifter på ett anpassat sätt vid behov och den sociala delaktigheten som innebär att eleverna är med i den sociala gemenskapen på de fria aktiviteterna i skolan, fritiden samt efter skoldagens slut. För att få ett självbestämmande i skolan kan pedagogen hjälpa eleven att få kontroll över sin

lärandesituation genom att konkretisera så mycket som möjligt och att använda sig av modeller och utgå från konkreta upplevelser. Det är en stor pedagogisk utmaning att få elever med små möjligheter till kommunikation att delta i samtal och fatta gemensamma beslut (Jakobsson & Nilsson 2011/2012).

När eleven slutar gymnasiet flyttar det som många andra så småningom hemifrån och börjar arbeta. De vanligaste insatserna för vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå, är bostad med särskild service via LSS, en så kallad gruppboende och daglig verksamhet. Till skillnad från förskolan och skolans styrdokument som tydligt beskriver vad pedagogerna respektive rektorerna ska göra så finns det inte lika tydliga direktiv på vilket sätt personal inom daglig verksamhet, boende eller enhetschefer ska arbeta gentemot målgruppen. I LSS står det att insatserna ska kompensera de svårigheter som funktionsnedsättningen medför vilket innebär att personalen måste ha förmåga att se på vilket sätt de kan ge det bästa stödet. Vidare står det i LSS att ”Verksamheten skall vara grundad på respekt för den enskildes självbestämmanderätt och integritet. Den enskilde skall i största möjliga utsträckning ges inflytande och medbestämmande över insatser som ges” (1993:387). Socialstyrelsen menar [...]”för att kunna bidra till en god kvalitet behöver personalen även tillägna sig de specifika kunskaper som behövs i relation till den eller de personer som de ska ge stöd, service och omsorg.” (Socialstyrelsen 2012, s 31).

2.5 Kunskapskrav inom LSS verksamheter

Enligt socialstyrelsen ska personal inom LSS ha rätt kompetens för arbetet och att de som minst har en lägsta kompetens för arbetsuppgifterna, vad den lägsta kompetensen innebär, illustreras av bilden nedan (Socialstyrelsen 2012, s 30).

Ovanstående bild representerar den lägsta kompetens för verksamma inom LSS boendestöd (Socialstyrelsen 2012). Att alla dessa moment ingår i den lägsta grundläggande kunskap visar på vikten av välutbildad och kompetent personal. Denna bild bör, med vissa justeringar i arbetsuppgifter, även kunna appliceras inom daglig verksamhet. Syftet med bilden är att skapa en förståelse för varför det är viktigt att klargöra vad det pedagogiska förhållningssättet innebär och varför kompetens blir så viktigt. Socialstyrelsen (2012) menar att personal som inte har rätt kompetens kan motverka sitt pedagogiska uppdrag något som kan begränsa självbestämmandet.

2.6 Sammanfattning

Sammanfattningsvis belyser detta kapitel skillnaderna från förskola till vuxenlivet samt skapar en förståelse för den komplexa livssituation som vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå har. Kapitlet visar att de enskildas stödbehov är så omfattande att de behöver stöd dygnet runt. Trots detta verkar det samtidigt saknas ett likvärdigt stödsystemet för vuxna i dessa verksamheter som det som finns för elever inom skolvärlden. Vidare belyser kapitlet att både det pedagogiska förhållningssättet och vilken kompetens personalen behöver är oklart, trots att Socialstyrelsens lägsta grundläggande kompetenskrav tydligt visar på den breda kompetens personalen behöver för att den enskilde ska ges möjligheter till

självbestämmande. När det pedagogiska förhållningssättet inte beskrivs tydligt i gällande styrdokument och lagar skapas en kunskapslucka hur självbestämmandet kan möjliggöras. Som vi ser det bygger det pedagogiska förhållningssättet på interaktioner som underbyggs av en institutionell miljö. Nästa kapitel har sin tyngd i vad forskningen visat gällande bemötande och kompetens hos personal i daglig verksamhet och bostad med särskild service.

3. TIDIGARE FORSKNING

Detta kapitel börjar med att ta upp forskning kring specialpedagogik och dess betydelse i vuxenlivet för att sedan gå vidare och beskriva den historiska samhällsutvecklingen och synen på funktionsnedsättning samt tillkomna lagar och dess inverkan på individens självbestämmande och självständighet. Därefter tar vi upp forskning om personalens kompetens och betydelsen av vidareutbildning. Då det finns begränsad mängd nyare forskning, både internationellt och nationellt, gällande vuxna med utvecklingsstörning och självbestämmande har vi valt den forskning som bedömdes vara relevant av det som fanns tillgänglig. I Sverige finns relativt ny forskning men den internationella forskningen vi hittat är från 1990-talet, vilket skulle kunna påverka trovärdigheten då den inte säger något om hur det är idag. Däremot visar den på intressanta aspekter gällande specialpedagogiken i vuxenlivet samt berör de områden i de enskildas liv som än idag är problematiska gällande självbestämmande och blir på så sätt till viss del aktuell i alla fall. De sökord som använts är självbestämmande, delaktighet, funktionsnedsättning, daglig verksamhet, bostad med särskild service, gruppboende, LSS, utvecklingsstörning, vuxna, self-determination, disabilities, disability, empowerment. Sökvägar som använts är Diva, Summon, Google. De gånger Google användes har originalkällan sökts upp och använts. Det vi sökte på Google var i första hand olika styrdokument från socialstyrelsen gällande vuxna med utvecklingsstörning och deras rättigheter samt LSS, då dessa var svåra att hitta på annat sätt.

3.1 Specialpedagogik

Avdelningen för specialundervisning på utbildningsdepartementet i USA, finansierade många projekt som syftade till att underlätta självbestämmandet för ungdomar med funktionsnedsättningar mellan åren 1989-1993. Denna satsning kom sig av en växande mängd litteratur som indikerade att studenter med funktionsnedsättningar gick ut i ett vuxenliv med relativt dåliga förutsättningar. Självbestämmande är betydelsefullt för unga med funktionsnedsättningar för att uppnå positiva resultat i vuxenlivet (Schwartz & Wehmeyer 1997). Annan forskning av Christina Metzler och Michael Wehmeyer (1995) visar på att lärare menar att självbestämmande i skolan är den allra viktigaste faktorn för att lyckas med övergången från skola till vuxenliv. Vidare framgår att elever som lämnar skolan med ett större mått av självbestämmande får en högre livskvalitet som vuxen. För vuxna med funktionsnedsättningar kan man se ökad livskvalité som en konsekvens av ett ökat självbestämmande (Metzler & Wehmeyer 1995).

I en artikel av Bob Algozzine, Diane Browder, Meagan Karvonen, David W Test och Wendy Wood (2001) tar författarna upp att utbildningsdepartementet i USA anser att självbestämmande är viktigt i utbildningsprocessen för barn och vuxna med funktionsnedsättningar och uppmuntrar därmed initiativ som berör utveckling av området självbestämmande. Då även USA har en historia av att personal och andra omsorgspersoner bestämmer över den enskilde så lägger de stora resurser på att träna barn, unga och vuxna i självbestämmande. Författarna nämner ett två-vägs paradigmskifte som innebär både att utbilda och uppmuntra de enskilda till självbestämmande samtidigt som omgivningen utan funktionsnedsättningen behöver utbildas/informeras om att respektera de enskildas val och önsknings (Algozzine mfl 2001).

3.2 Självbestämmande

Forskning i USA visar att förändringsarbetet för personer med funktionsnedsättningar och deras rätt till självbestämmandet började på 1960- talet med normaliseringsprincipen som kom från handikapprörelsernas framfart (Schwartz & Wehmeyer 1997). I studier gjorda på vuxna med utvecklingsstörning har det framkommit att vissa komponenter synes extra viktiga för självbestämmandet. Några av dessa är förmågan att fatta beslut, klara av att lösa problem, uppnå mål, ha självmedvetenhet med mera. Ytterligare faktorer som påverkar möjligheten till självbestämmande visade sig vara intelligensnivå och boendeförhållanden om den enskilde bodde i gruppboende, familjehem eller liknande samt om boendeformen hade stora restriktioner eller var mer flexibelt (Schwartz och Wehmeyer 1998). De menar att även om dessa studier är gjorda på personer med lättare utvecklingsstörning så finns det inte någon anledning att tro annat än att faktorer för självbestämmande och livskvalitet går att applicera på gruppen individer med måttlig till svår utvecklingsstörning. Utöver detta visar studien att det är viktigt att personer med utvecklingsstörning får förutsättningar att bo och leva på ett sätt som stöder och gynnar deras självbestämmande. Resultatet visar även att personer som har förmågan att ta större kontroll i sitt liv får högre livskvalité. Detta innebär, att föräldrar och personal kring de enskilda behöver förstå att faktorer som kontroll över sitt liv och rätt stöd i att behålla kontrollen ökar livskvalitén vilket leder till att de enskilda blir självständiga i sina egna liv (Schwartz & Wehmeyer 1998).

3.3 Normaliseringsprincipen - från institution till normalisering

1959 kom normaliseringsprincipen som gick ut på om att människor med utvecklingsstörning skulle ges samma möjligheter till levnadsvillkor och vardagsmönster

som andra människor i samhället, vilket gynnar självbestämmandet. I början omfattade normaliseringsprincipen bara människor med utvecklingsstörning, men kom sedan att omfatta även andra funktionshinder. En av normaliseringsprincipens hörnstenar var rätten till självbestämmande. I Sverige kom införandet av omsorgslagen och dess begrepp att tillsammans med normalitetsprincipen ge människor med utvecklingsstörning nya förutsättningar till delaktighet (Blomberg 2006). Internationell forskning tar också upp normaliseringsprocessen och menar att vägen till självbestämmande är svår men viktigt för målgruppen. Människor med utvecklingsstörning saknar fortfarande erfarenhet och möjligheter att ta ansvar och fatta beslut över sina egna liv (Meltzer och Wehmeyer 1995) I Sverige 1994 ersattes omsorgslagen av LSS - lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade som syftade till att ge särskilt utsatta grupper i samhället ett extra stöd.

Innan LSS kom 1994, hade FN 1981 formulerat en målsättning om delaktighet och jämlikhet i samhället för människor med funktionshinder och delaktighet blev ett begrepp för länder att använda när de skulle förändra sin handikappolitik. Barbro Blomberg (2006) tar upp delaktighet och bemötande som en viktig aspekt i det förändringsarbetet. Hon diskuterar delaktighet ur en samhällssyn och bemötande utifrån attityder. Ur samhällssynpunkt ska bemötande vara respekt för individen och bort ifrån expert tänkandet som innebar att andra, till exempel personal, sågs mer kapabla att fatta beslut om den enskilde än den enskilde själv. Bemötandeutredningen från 1999 visade att ett stort antal människor med funktionshinder upplevde sig kränkta, kontrollerade, ifrågasatta, respekterade, ej lyssnad på, att de hamnar mellan stolarna och att det kan uppstå oenigheter mellan den enskilde, personal och myndighet (Blomberg 2006).

Blomberg (2006) förklarar att delaktighet för människor med utvecklingsstörning och andra funktionsnedsättningar fortfarande inte förverkligas i samhället fullt ut, trots att LSS är en lagstiftning som tillkommit för att tillgodose den enskildes rätt att vara delaktig i samhället på sina villkor. LSS är en rättighetslagstiftning som skiljer sig från den tidigare handikapplagstiftningen genom att lyfta fram brukarinflytandet. Med det menas att det är personen själv som ansöker om de insatser denne anser vara aktuella och också att personen har inflytande att överklaga ett beslut och kvaliteten på dem söka insatserna. Kommunerna har skyldighet att följa LSS lagstiftningen och det ges inte utrymme för några kommunala tolkningar av lagen (Blomberg 2006).

3.4 Från obildad till bildad - kunskap som maktfaktor eller inte i LSS verksamheter

Enligt Elisabeth Fritiof (2007) har människan en inneboende drift att söka kunskap, viljan att lära sig, veta och förstå och hon menar att ökad förståelse leder till kunskap som i sin tur ger makt. Fritiof (2007) menar att makt är inte enbart positivt då det kan vara svårt att se skillnad mellan att använda makten så den gynnar andra eller om den är ett sätt att tillgodose de egna behoven, med andra ord om makt brukas eller missbrukas. Bedömningar och tolkningar som är tänkta att hjälpa leder inte alltid till något positivt för individen. Samhällets normer om kunskap innebär att annan kunskap, som till exempel upplevd kunskap och/eller erfarenhet som inte är akademisk inte räknas som kunskap. Om akademisk kunskap ses som norm kan det leda till att annan kunskap marginaliseras, får mindre inflytande och nedvärderas. Att all kunskap inte har samma värde innebär att vuxna med utvecklingsstörning som inte når upp till samhällets norm för kunskap, värderas lägre och deras kunskap får mindre betydelse. Om kunskap ses som en form av makt, blir vuxna med utvecklingsstörning maktlösa och vuxna utan utvecklingsstörning får tolkningsföreträde (Fritiof 2007) vilket kan begränsa självbestämmandet.

Petra Ahnlund (2008) tar också upp kunskapens betydelse och beskriver att det finns ett kunskapsförakt i vissa verksamheter där viss personal med lång erfarenhet har en negativ inställning till medarbetares högre utbildning och menar att den kan stå i vägen för relationen med den enskilde och att erfarenhet och kunskap om individen är den viktigaste. Ahnlund (2008) menar att högre utbildning inte behöver leda till att personalen distanseras från den enskilde utan det har visat sig ha positiva effekter gällande personalens förmåga att reflektera över sitt förhållningssätt till de enskildas behov. Ahnlund (2008) menar att både kunskap och erfarenhet behövs i en fungerande verksamhet då enbart erfarenhet inte är tillräckligt för verksamhetens utveckling då erfaren personal tenderar att falla in i gamla rutiner och inte ifrågasätter dem. Att inte reflektera över gällande rutiner minskar självbestämmandet. Vidare visar Ahnlunds (2008) studie att det kan vara negativt att anställa utbildad personal. Bristen på kompetens kan leda till att utbildad personal i större utsträckning brister i sitt bemötande mot den enskilde, vilket påverkar dess möjligheter till självbestämmande.

Channa Lönnå (2013) beskriver att det inom daglig verksamhet finns en stor spridning både gällande kompetens- och utbildningsnivå och arbetslivserfarenhet. Allt från gymnasial utbildning till akademisk, från nyanställd till anställd med lång arbetslivserfarenheten. Några

har arbetat sedan innan LSS kom och har därför erfarenhet från att arbeta med målgruppen på institutioner. Enligt Lönnå (2013) finns det inom daglig verksamhet inga generella krav på utbildning och inte heller en tydlig instruktion av personalens roll. Däremot beskriver Lönnå (2013) att kompetensutveckling hos personalen har haft positiv inverkan på deltagarnas kommunikation inom daglig verksamhet. Ett träningsprogram (PICTURE IT) har använts i studiesyfte och resultatet visade att personal efter studien interagerade mer med deltagarna och på så vis blev de mer mottagna för olika sorters uttryck, som tex ljud och agerande, som symboler för kommunikation. Nackdelen var svårigheten att se långtidseffekten samt svårigheter att behålla kunskapen över tid då den försvann om personalen slutade. Det visade sig även svårt för personal som genomgått utbildningen att föra sin kunskap vidare till personal som inte genomgått utbildningen (Lönnå 2013). Ett annat träningsprogram gällande förändring av tanke vanor, OIVA, har visat sig gynnsamt när det gäller personalens syn på kommunikation. Efter utbildningen ändrade personalen bland annat sin syn på kommunikation och såg andra uttryck som kommunikation samt var mer benägna att förändra sin egen kommunikation så den passade deltagarens behov. Trots att daglig verksamhet är den insats flest individer har, så finns det inte mycket forskning inom området (Lönnå 2013).

Internationella studier gällande träningsprogram för de enskilda har visat sig ha gynnsamma effekter på självbestämmandet (Browder & Cooper 1998). I USA har satsningar av ansvariga för vuxna med funktionsnedsättning försökt få till metoder för att träna på aktiviteter i dagligt liv (ADL). Genom att ha ADL i verkliga situationer har det visat sig att den enskilde får ett ökat ställningstagande till skillnad från om träning sker i dagliga verksamheter. Genom att erbjuda valmöjligheter istället för att välja åt de enskilda har det visat sig att motivationen kan öka hos den enskilde. Författarna menar att eftersom där inte finns så mycket forskning om hur val möjliggörs i samhället, tillsammans med personalens osäkerhet gällande på vilket sätt de ska öka valmöjligheter finns en risk att denna typ av träning eller metod förbises och de enskilda går miste om möjligheten till träning i verkliga sammanhang (Browder & Cooper 1998).

3.5 Från omyndig till myndig - Rätten till självbestämmande

Under 1990-talet kom äldrereformen, handikappreformen och psykiatrireformen som alla tre har influerat verksamhet och forskning inom socialt arbete i Sverige. Handikappreformen har inneburit att människor med funktionsnedsättning fått ökade möjligheter att påverka sin situation (Giertz 2012). Andra begrepp som var ledande för utvecklingen inom handikappområdet i slutet på 1990-talet var normalisering och integrering, vilka kom till i

samband med LSS- lag (1993:387) om särskilt stöd och service till vissa funktionshindrade, 1994. Giertz (2012) menar att forskning om inflytande visar att det är av särskild betydelse för personer med utvecklingsstörning, andra kognitiva funktionsnedsättningar och kommunikationssvårigheter då dessa grupper är extra utsatta för andra människors tolkningar och bedömningar av deras behov. Giertz (2012) tar i sin avhandling upp Anette Kjellbergs och Barbro Blombergs studier som båda visar på hur personer inom gruppbostad och daglig verksamhet bland annat värderar sitt oberoende lågt eller obefintligt och att självbestämmandet begränsades på grund av personalens beslut i dagliga rutiner och aktiviteter.

Ovanstående kapitel kan sammanfattas med att trots den samhällsutveckling som lett till att alla människor numer har laglig rätt till ett likvärdigt liv som andra med ett självbestämmande så finns det inga styrdokument i lagen som beskriver hur detta ska ske. Trots lagens goda intentioner kan det, på grund av den otydlighet som finns, leda till att självbestämmandet begränsas. Om personalen dessutom saknar de grundläggande kunskaper som socialstyrelsen menar är så viktig begränsas självbestämmandet ytterligare. Att kunskap är viktigt bekräftas återkommande i tidigare forskning.

4. TEORETISKT RAMVERK

Följande avsnitt avser att beskriva den valda teorin samt studiens centrala begrepp. Den forskning som vi funnit, om funktionsnedsättningar hos vuxna och självbestämmande är övervägande utförda inom institutioner för socialt arbete och hälso- och vårdvetenskap. Vi har inte, genom våra sökningar, hittat någon forskning inom pedagogik eller specialpedagogik om vuxna med funktionsnedsättning eller vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå i kombination med självbestämmande eller på vilket sätt självbestämmande möjliggörs för målgruppen. Det var inte självklart utan relativt svårt att hitta ett lämpligt teoretiskt ramverk för denna studie då den forskning vi hittat till övervägande del består av observationsstudier med teorigenerering. Lottie Rienecker och Peter Stray Jörgensen (2008) menar att när ett forskningsfält synes sakna vedertagna teorier kan de centrala begrepp som är relevanta för studien få tjäna som teorier. Då uppsatsens forskningsområde genomgående präglas av för lite forskning, kan det vara en förklaring till varför de beskrivningar som finns spretar och blir svårtolkade. Med mer forskning kan bilden av området tydliggöras och olika perspektiv etableras. Genom vårt analysarbete framkom det från flera källor att samspel, och specifikt (special) pedagogiskt samspel mellan den enskilde och personalen är grundläggande för den kommunikation som behövs för att etablera den enskildes självbestämmande. Med detta i åtanke bedömde vi att interaktionsteorin var gångbart som teoretiskt ramverk då den belyser samspelet mellan människor. För vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå sker kommunikation genom ett nära samspel med omgivningen, såsom personal och närstående. Detta samspel skapar de förutsättningar den enskilde behöver för att göra sig förstådd och därmed upprätta möjligheten till ett självbestämmande. Därför är det av betydelse att omgivningen har ett (special) pedagogiskt förhållningssätt som möjliggör detta samspel.

Metzler och Wehmeyer (1995) förklarar självbestämmande som förmågan att göra aktiva val för det egna livet. Att en individ har ett självbestämmande innebär att den har kontroll över de val som finns och de beslut som har inverkan på den egna livssituationen. För att uppnå ett självbestämmande behöver man ha förmåga att uttrycka önsknings, motivera sina val och att fatta beslut. Ytterligare förmågor som behövs för att nå ett självbestämmande är förmågan att förstå konsekvenserna av sina val och sitt agerande, klara av att lösa problem och definiera sina mål och önsknings. Självbestämmande har varit minst synligt för människor med utvecklingsstörning och andra kognitiva nedsättningar. Med denna beskrivning av självbestämmande så menar vi att specialpedagogiska kunskaper samt kunskap eller

kännedom om interaktionsteorin är en betydelsefull kunskap för personalen, så att de kan förstå hur självbestämmande kan möjliggöras för den enskilde. Vidare använder vi oss av institutionell teori för att förklara varför självbestämmande tolkas olika trots att det finns styrdokument och metoder som beskriver vad det är.

4.1 Självbestämmande

Begreppet självbestämmande definieras som individens möjlighet att detaljstyra sitt vardagsliv efter sina egna behov och önskemål i det sammanhang befinner sig (Giertz 2012). Vidare finns självbestämmanderätten skriven i LSS som i sin tur grundar sig på FN's deklaration om mänskliga rättigheter som säger att varje person har rätt till ett liv på samma villkor som andra (1993:387; Ds 2008:23) Detta innebär att personal och närstående till den enskilde tillsammans måste verka för att möjliggöra självbestämmande genom kommunikation så den enskilde kan uttrycka sina behov och önskemål. På detta sätt får den enskilde möjlighet att påverka sin situation som den vill utan inskränkning av normer och strukturella hinder. Utan det nära samspelet går denna möjlighet förlorad varför sammanhanget blir viktigt för den enskilde. En person utan funktionsnedsättningar behöver inte befinna sig i ett sammanhang, eller ha personal eller närstående som kan tolka dem, för att ha ett självbestämmande. Den kan bestämma sig och göra val utan hjälp av någon utomstående.

4.2 Delaktighet

Begreppet delaktighet beskrivs här endast i syfte att förklara skillnaden mellan självbestämmande och delaktighet. Dessa begrepp är inte synonyma med varandra. Delaktighet är, enligt ICF, individens engagemang i en situation (Möller 2005). Delaktighet är således involvering i en livssituation och uppstår alltid genom samspel mellan individ och miljö. Det innebär att få bestämma över sitt liv även om man inte kan utföra själva aktiviteten på egen hand. Den egna viljan och motivationen är betydelsefull för upplevelsen av delaktighet och kan inte bedömas av någon utomstående som till exempel personal. Skillnaden mellan självbestämmande och delaktighet blir således att självbestämmandet handlar om att själv avgöra om man vill delta i en aktivitet, det vill säga, att säga ja eller nej. Delaktighet innebär rätten att få delta i en aktivitet oavsett funktionstillstånd (Gustavsson 2004). Grundtanken är att delaktighet ska möjliggöras för dem som vill delta. Vi menar att grunden för självbestämmande är att kunna uttrycka en önskan, ett ja eller nej och det är inte synonymt med att vara delaktig. Med detta sagt kan det vara så att en person inte alls är

delaktig i vissa situationer på grund av att den själv väljer bort dessa. Delaktig som vi ser det är till exempel att välja att följa med på en aktivitet eller stanna hemma, inte att tas med och vara med i gruppaktiviteter.

4.3 Interaktionsteorin

Ett Interaktionistiskt synsätt utgår från våra erfarenheter av verkligheten. När vi betraktar omvärlden så sker det med en förförståelse för sammanhanget och är inneboende i vårt vardagliga sätt att betrakta världen. Det som sägs och görs har en innebörd och/eller mening vilket innebär att handlingarna behöver tolkas (Heidegren & Wästerfors 2008/2010).

Inom sociologin används interaktionsteorin för att förklara och förstå mänskligt handlande. Vi finner att denna teori kan fungera även inom ramen för vår studie då den handlar om samspel, ett samspel som vi finner grundläggande för kommunikation. Interaktionsteorin finns i flera olika riktningar. Av dessa valde vi ut två som vi bedömer relevanta för denna studie, dessa är Harvey Sacks och hans teori om hur samtal skapas och upprätthålls samt George Herbert Mead och hans radikala interaktionism (Heidegren & Wästerfors 2008/2010).

George Herbert Mead (Heidegren & Wästerfors 2008/2010) menar att språk består av både talat språk och signifikanta gester. Talat språk blir tydligt eftersom det hörs av både mottagare och sändare. Den som talar gör andra medvetna om sina tankar. Signifikanta gester däremot framkallar oftast samma reaktioner och ger samma mening hos både sändare och mottagare. Signifikanta gester däremot kan inte kontrolleras och organiseras. En individs gester framkallar en reaktion hos motparten som blir till en växelverkan mellan individerna vilket tar sig uttryck i att de inblandande anpassar sig utifrån den andres agerande. Till exempel i en folkmassa så tar man sig och tar sig fram utan större svårigheter trots att ingen överenskommelse skett innan hur man ska göra, det sker omedvetet utifrån underförstådda uttalade regler. Han tar även upp att människans inre liv är en extern angelägenhet. Det vill säga att det är genom det uttryck det ges i ett rolltagande som människan blir medveten och meningsfylld. I en interaktion tar man den andres attityd och integrerar den i sitt eget agerande (Heidegren & Wästerfors 2008/2010).

Harvey Sacks (Heidegren & Wästerfors 2008/2010) menar att när det gäller samtal är turtagning grundläggande. En pratar först sen svarar den andre och så vidare. Samtalet synes följa osynliga lagar som bygger på en uttalad struktur. För att samtalet ska bli begripligt hänger meningarna ihop med varandra, vi håller oss till samma ämne och om vi byter ämne så

återkopplar vi till något som blivit sagt tidigare. När någon säger något så svarar vi. Om denna turtagning inte följs, till exempel om den ena ställer en fråga som inte besvaras, så skapas ett obehag som får konsekvenser för samtalets fortsättning. Om vi applicerar denna teori på målgruppen så kan den förstås utifrån att personalen möjliggör självbestämmandet genom att förstå sig själv och sitt agerande och genom den kunskapen även förstå på vilket sätt det kan påverka den enskilde och dennes uttryck.

4.4 Nyinstitutionell teori

Nyinstitutionell teori försöker förklara hur institutioner fungerar. Uppsatsens fråga om de institutionella förutsättningarna för självbestämmande påverkas sannolikt i enlighet med teorins förklaring. Roine Johansson (1997) menar att en verksamhets syfte och utformning påverkas av omgivande faktorer som i sin tur påverkar vilka strategier som behövs för att nå målen. Strategierna grundar sig på instrumentellt handlande och är situationsanpassad. Om uppdraget är klart och tydligt blir det lättare att välja strategi än om det är allmänt definierat vilket ofta blir otydligt. En kommuns socialtjänst till exempel, kan ses som en verksamhet med ett vagt syfte då lagarna som styr kan uppfattas som otydligt. Otydlighet kan innebära att delmål och principer bli inbördes motstridande vilket leder till svårigheter att nå målen. När det inte finns tydligt definierade mål och tillvägagångssätt för att nå målen kan det leda till att människorna inom organisationen skapar egna tolkningar av målbilderna vilka kanske inte är i linje med det tänkta verksamhetsmålet. För att en verksamhet ska nå målen måste den anpassa sig till både tekniska och institutionella krav. De tekniska kraven är en följd av arbetets karaktär medan de institutionella kraven är på vilket sätt vissa aktiviteter utförs inom en viss organisatorisk struktur. Dessa institutionella regler påverkar organisationen struktur och arbetet inom den (Johansson 1997).

Vi har valt att använda denna teori då den bidrar med en förståelse för vilka strukturer som påverkar de institutionella förutsättningarna. Teorin synliggör problematiken med otydlig målbild vilket innebär att arbetssättet inte är självklart trots att det finns lagar och riktlinjer som styr de olika verksamheterna. I denna studie har det visat sig att det inte finns tydliga riktlinjer för hur självbestämmandet ska möjliggöras vilket innebär att personalens kompetens och kunskap om funktionsnedsättning påverkar deras förhållningssätt, vilket i sin tur påverkar självbestämmandet. När målet är otydligt och personalens kompetensnivå ojämn finns risk att olika personalgrupper skapar egna arbetssätt som innebär att förutsättningarna för självbestämmandet blir subjektiva. På sikt kan det innebära att den lagstadgade rättigheten går förlorad och den enskilde får ett lågt självbestämmande i sin egen vardag.

5. METOD

Följande kapitel beskriver val av studie, datainsamling, tillvägagångssätt med mera. Denna studie är kvalitativ då intresset innebär att tolka och förstå självbestämmande utifrån empirin (Widén 2009). Då studien rör ett tillfälle och innehåller både kvalitativa studier och innehållsanalys av dokument får den en forskningsstrategi av tvärsnitt/survey karaktär (Bryman 2011). Studien ämnar belysa de institutionella förutsättningarna för självbestämmande samt på vilket sätt dessa ges uttryck i de aktuella verksamheterna. När en forskare på ett vetenskapligt sätt är intresserad av att förstå ett komplext fenomen används en hermeneutisk ansats. Det betyder att tolka och förstå texter för att få en uppfattning av vad textens mening är, alltså vad det är som framkommer i texten och vad det betyder för forskningsobjektet (Widén 2009). Då vårt intresse är att tolka och förstå de institutionella förutsättningarna och hur de tillskriver självbestämmande tar vi avstamp i tolkningsteorin men använder textanalys som metod.

5.1 Datainsamling

För att få en djupare förståelse gällande förutsättningarna för forskningsobjektet som är självbestämmande, valde vi ut LSS, statliga och kommunala styrdokument som relevant och täckande underlag för vår textanalys. Däremot fanns en oro att enbart LSS och styrdokument inte skulle ge en komplett, verksamhetsförankrad och därmed rättvis bild av förutsättningarna för självbestämmande. På grund av denna oro, valde vi ytterligare en datainsamlingsmetod som blev kvalitativa intervjuer med personal på utvecklingsenheterna i aktuella kommuner. För att utföra intervjuerna använde vi oss av en semistrukturerad intervjuguide. Intervjuerna transkriberades och analyserades sedan på samma sätt som övriga texter. Genom att använda oss av två datainsamlingsmetoder kan vi få kännedom om hur styrdokumentet tolkas och även synliggöra eventuella metoder som används för att öka förutsättningarna för självbestämmande. Styrdokument ger de ramar och direktiv som de olika verksamheterna måste förhålla sig till medan intervjuerna kan ge en inblick i på vilket sätt styrdokumentet tolkas och implementeras i de aktuella verksamheterna.

5.1.1 Urval av empiri

Denna studie består av både målstyrt urval och strategiskt urval. Målstyrt på grund av att enheter såsom dokument, avdelning och individer har valts utifrån forskningsfrågorna och avgränsningen gällande studiens omfång som endast är två kommuner. Strategiskt urval på grund av att vi har kännedom om de två kommunerna som är aktuella för studien och på så vis

kan de lättare kan ta del av deras styrdokument samt vilken personal som bör kunna ge svar på forskningsfrågorna (Bryman 2011). Då den givna tidsramen för studien var mycket begränsad valde vi endast ut två kommuner som studieområde. Vidare valdes två av tio LSS-insatser ut som studieobjekt; daglig verksamhet och boende med särskild service. De två insatserna är relevanta då de tillsammans täcker upp den enskildes hela liv med boende, fritid och arbete. Med en större tidsram hade det varit möjligt att välja ut fler kommuner eller till och med två län, på så vis hade det varit möjligt att få så pass stort underlag att resultatet blivit generaliserbart (Bryman 2011). Som empiri valdes statliga styrdokument, kommunala styrdokument/policys gällande boendestödjarens- och handledarens roll samt kompletterande intervjuer. I kommunerna finns det utvecklingsenheter som arbetar med att ta fram metoder för personalen ute i verksamheterna. För att få kompletterande svar till texterna genomfördes några få intervjuer med personal från utvecklingsenheten för att få en ökad förståelse för sambanden mellan de institutionella förutsättningarna och hur de praktiskt förverkligas i verksamheterna. Vårt val att inte välja personal som arbetar i daglig verksamhet eller i boende med särskilt stöd beror på att den tidigare forskningen redan har bekräftat att personalen i de två verksamheterna många gånger låter sina egna normer och värderingar styra arbetet med den enskilde (Blomberg 2006, Giertz 2012, Berlin Hallrup 2012) vilket begränsar självbestämmandet. Därför valde vi att intervjua personal från utvecklingsenheten i kommunerna då vi vill veta vilka förutsättningar personalen, i de två verksamheterna, får för att möjliggöra självbestämmandet. För att få svar på vilka dessa förutsättningar var behövde vi intervjua personer som inte direkt arbetar med den enskilde i vardagssituationer utan vars fokus handlar om att i ett större perspektiv arbeta med att möjliggöra självbestämmande utifrån de institutionella förutsättningarna. De personer som valdes ut för intervjun kommer fortsättningsvis benämnas respondent/erna.

Det intressanta för denna studie är inte att hitta kortsiktiga pedagogiska lösningar utifrån goda exempel i verksamheten, utan se de institutionella förutsättningarna utifrån organisationsnivå och om det på den nivån ges förutsättningar för självbestämmandet, och i så fall på vilket sätt. Studien avgränsas till att enbart intervjua personal inom utvecklingsenheten i kommunerna för att uttyda de institutionella förutsättningarna för självbestämmande. Genom detta finns möjlighet för oss att lämna förslag på andra tänkbara metoder som passar målgruppen. Då det finns begränsad forskning inom funktionsnedsättning hos vuxna och specialpedagogik skulle studien möjligen kunna öppna för ett annat synsätt på vad det specialpedagogiska forskningsfältet berör för områden. Vidare finns, genom intervjuerna, en möjlighet att

synliggöra till exempel inbyggda motsättningar i de institutionella förutsättningarna. Dessa inbyggda motsättningar kan ges uttryck i form av att människor inom organisationen inte har en tydlig målbild och på så vis arbetar olika. För att förstå hur detta kan ske har vi inspirerats av nyinstitutionell teori som menar att otydlig målbild påverkar arbetet inom organisationen och på vilket sätt människorna inom verksamheterna arbetar för att nå målen.

5.2 Genomförande av intervjuer

Innan intervjuerna tog vi reda på vilka som var ansvariga för utvecklingsenheterna i respektive kommun och tog sedan kontakt med dem via telefon. Telefonsamtalet var kortfattat där vi presenterade oss och syftet med studien samt frågade om de var intresserade av att delta. Samtalet mottogs positivt från båda kommunerna och mynnade ut i tre intervjuer i början på december 2016.

Vi utförde intervjuerna själva då det är ett sätt att få respondenterna att känna sig mer bekväma i situationen, vilket kan innebära att svaren blir mer tillförlitliga då respondenterna är trygga (Bryman 2011). Vi genomförde två gruppintervjuer bestående av två respondenter och en intervju med en respondent. Således består studien av tre kompletterande intervjuer med fem respondenter. Intervjuerna utfördes på respondenternas kontor vilket innebar att de var på hemmaplan något som ytterligare kan få dem att känna sig mer bekväma och avslappnade. Då respondenterna antas ha högre eller likvärdig kunskap som intervjuaren såg vi inte intervjuareffekten (Bryman 2011) som en påverkansfaktor vid intervjutillfället.

Innan intervjuerna påbörjades informerades respondenterna om de etiska reglerna via ett informationsbrev (bilaga 2) samt att vi frågade om de godkände att vi spelade in intervjuerna. En av intervjuerna blev inte inspelad utan dokumenterades för hand under tiden intervjun pågick. I detta läge hade det varit fördelaktigt att genomföra intervjuerna parvis då en intervjuperson kan hålla i intervjun och den andra kan föra anteckningar (Bryman 2011). Under intervjuerna så användes en semistrukturerad intervjuguide (bilaga 3) med ett antal frågor kring självbestämmande och utbildning. Själva intervjun gick till på så sätt att vi öppnade med att fråga hur respondenterna ser på självbestämmande och därifrån fördes ett samtal med intervjuguiden som stöd. Flertalet frågor behövde aldrig ställas då de blev besvarade i den diskussion som kom utifrån respondenternas engagemang.

Vår roll i intervjun var relativt tillbakadragen i de två gruppintervjuerna då respondenterna själva pratade obehindrat om ämnet. Emellanåt ställde vi frågor som kompletterade intervjuguiden, om något behövde förtydligas. I den enskilda intervjun följdes intervjuguiden något mer då det föll sig naturligt eftersom det bara var en resonrespondent.

Vi valde en semistrukturerad intervjuguide för att ge respondenterna möjlighet att prata fritt. Denna typ av intervju ger större frihet att göra avsteg från frågorna för både intervjuaren och respondenten vilket kan ge mer tillförlitliga svar då respondenten inte behöver känna sig styrd (Bryman 2011). Semistrukturerad intervjuguide används när forskaren inte vill låta sig styras för mycket av fasta frågor utan vill ge deltagaren utrymme att tänka fritt (Bryman 2011). Genom detta förfarande ökar möjligheten att hitta de gemensamma nämnarna för de olika kommunerna. Om en intervju är för styrd finns en risk att information går förlorad då deltagaren inte får möjlighet att uttrycka sig spontant eller kan känna sig styrd eller osäker vad det är för svar som eftersträvas.

Gällande intervjuerna gjorde vi några val, det ena var att inte transkribera intervjuerna i sin helhet vilket bedöms vara godtagbart enligt Bryman (2011). Han menar att då kvalitativa intervjuer emellanåt innehåller delar som inte är användbara eller relevanta för studien finns ingen anledning att transkribera allt. Vi valde att endast transkribera de delar som är relevanta för studien (Bryman 2011). Det andra valet var att inte lämna ut intervjufrågorna i förväg då vi ville att respondenterna skulle svara fritt och spontant utifrån hur de upplever att de arbetar istället för att riskera att de genom extra förberedelsestid fick möjlighet att förbereda svar som skulle kunna vara manipulerade utifrån vad de tror att intervjuaren vill veta.

5.3 Etiska ställningstaganden

Genom muntlig information vid första kontakten samt ett informationsbrev (bilaga 2) som gavs vid intervjutillfället tog vi hänsyn till de etiska principerna som enligt Bryman (2011) är; Informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet. I informationsbrevet lämnades information om att deltagandet är frivilligt och kan avbrytas när som helst, vad syftet med studien är, att informationen endast används i denna studie och sedan förstörs och att personuppgifter behandlas konfidentiellt.

5.3.1 Tillförlitlighet

Tillförlitlighet är ett sätt att ta reda på om resultatet, datainsamlingen och analysen är trovärdig genom det tillvägagångssätt som använts genom att se hur noggrann och systematisk forskaren varit under forskningsprocessen (Widén 2009). Tillförlitlighet kan också förstås genom att se om en annan forskare skulle kunna genomföra en liknande studie och komma fram till samma resultat och slutsats. För att komma så nära en tillförlitlighet som möjligt kan forskaren tydligt redogöra för forskningsprocessen som ett sätt för andra forskare ”kontrollera” forskningens trovärdighet (Denscombe 2014). Genom att vi tydligt har beskrivit denna studies alla steg och ställningstaganden bör den ha goda förutsättningar att nå samma resultat och slutsatser om den skulle utföras på samma sätt, med samma underlag.

5.3.2 Giltighet

Fejes & Thornberg (2009) menar att giltighet syftar till att ta reda på om forskningen mäter det den avser att mäta, det vill säga om de metoder som använts för forskningen undersöker det som ska undersökas. I föreliggande studie har vi genom hela arbetet haft för ögonen att skapa en röd tråd som binder samman all text med syftet och forskningsfrågorna. Ambitionen har legat på att klargöra alla forskningssteg och att även ta upp möjliga sidospår samt beskriva hur dessa hanterades. Ett ofullständigt resultat som är dåligt förankrat i data och saknar övertygelse visar att forskaren missat sitt mål med sin forskning (Widén 2009). I denna studie har vi sökt och försökt hålla en röd tråd genom arbetet genom att hela tiden ställa sig frågor om texten och om de besvarar syftet vid varje nytt ställningstagande och påstående.

5.3.3 Forskarens roll

Att vara verksamma inom det område som studien utförs i kan innebära en viss subjektivitet men bedöms i detta fall ha större fördelar än nackdelar då vi vill tolka empirin. Några av fördelarna var tillgången till de kommunala styrdokumenterna, kännedom om vilka personer som bedöms lämpliga för intervjuerna. Andra fördelar är den gemensamma förförståelsen med respondenterna som upplevs trygga och bekväma under intervjun då vi har samma intresseområde. Intervjuerna utfördes på respondenternas kontor. I två av intervjuerna var respondenterna två och författaren ensam. Då respondenterna antas ha högre eller likvärdig kunskap som intervjuaren utifrån sin position och profession såg vi inte utbildningsnivå som en påverkansfaktor i arbetet. En nackdel som kan nämnas är vårt stora intresse för forskningsområdet samt förförståelsen som har inneburit svårigheter med avgränsningarna. Däremot ser vi bara fördelar med att ha kännedom om verksamheterna då det underlättat i

kontakterna med berörda personer. Eftersom de institutionella förutsättningarna inte går att påverka ses analysen av dem utifrån våra erfarenheter vilket gett oss möjlighet att tolka och sortera texterna samt gallra bort det som bedöms inte vara relevant för studien. Genom erfarenhet och kunskap om forskningsområdet samt kännedom om den tidigare forskningen har vi haft möjlighet att vara kritiska till vårt material och resultat. Utöver detta har vår erfarenhet underlättat i analysarbetet med att identifiera koderna för de institutionella förutsättningarna för självbestämmande.

5.4 Analys

Nedan följer en beskrivning av den process vi genomgått i analysarbetet. Den börjar med en beskrivning av de valda texterna för att följas av textanalysen utifrån Fejes & Thornberg (2009) och sist en beskrivning av hur texterna angripits och hur vi kom fram till de olika koderna och kategorierna. Detta redovisas sen i kapitel 6, resultat.

5.4.1 Kvalitativ textanalys

En kvalitativ textanalys tillhör en tolkningstradition som kallas hermeneutik och används när forskaren vill förstå och skapa mening ur texter. Texterna tolkas genom att en av de tre analytiska dimensionerna ställs i förgrunden och forskaren bör ha klart för sig vilken av dem som står i analysens förgrund (Widén 2009). Den första dimensionen söker svar om innebörden författaren själv ger texten, den andra dimensionen fokuserar på språkliga, litterära och innehållsliga innebörder och den tredje, som är aktuell i denna studie, handlar om att tolka textens betydelse i förhållande till det omgivande samhället. I den tredje dimensionen analyseras texten i syfte att förstå delar av det omgivande samhället vilket innebär att samhällsstrukturer som till exempel normer och värderingar kan tolkas ur texten (Widén 2009). För att ta reda på de institutionella förutsättningarna för självbestämmande hos vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå använder vi oss av en kvalitativ textanalys för att analysera skriftliga dokument och texter (Widén 2009) som i denna studie består av institutionella förutsättningar och kompletterande intervjuer. I en textanalys är det viktigt att arbeta med kritiska frågor och då kan forskaren ställa sig frågor om textsammanhanget utanför texterna. Utifrån den tredje dimensionen ska frågorna till texten ställas om sammanhanget utanför texterna och förhållandet mellan text och det samhälleliga sammanhanget ska tydliggöras (Widén 2009). I denna studie blir sammanhanget utanför texterna de verksamheter vi tar upp och förhållandet mellan text och det samhälleliga

sammanhanget blir hur självbestämmande framställs i de institutionella förutsättningarna och hur de används i de olika verksamheterna.

5.4.2 Texterna

Studien bygger på analys genom tolkning av de institutionella förutsättningarna gällande självbestämmande samt kvalitativa intervjuer som transkriberats. Texterna som analyserades valdes utifrån forskningsområdet som avgränsades till två kommuners styrdokument samt vad LSS och socialstyrelsen skrev om begreppet självbestämmande. De intervjuer som genomfördes hade som syfte att komplettera styrdokument genom att förklara hur de omsätts i praktiken. Intervjuerna transkriberades och analyserades sedan på samma sätt som övriga texter.

5.4.3 Analysprocess

En textanalys kan förklaras med hjälp av fyra steg enligt Fejes & Thornberg (2009).

Det första steget var att formulera och identifiera ett problem som skulle analyseras med hjälp av en övergripande fråga som blev;

- Vilka är de institutionella förutsättningar för självbestämmande för vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå?

Efter att vi identifierat problemet sökte vi i olika databaser för att hitta relevanta texter till studien. Litteratursökningen omfattade policydokument, kommunala styrdokument, LSS och styrdokument från socialstyrelsen. Alla texter söktes utifrån att de berörde självbestämmande. Sökningarna gjordes i DIVA, ERIC ebsco. På internet sökte vi på Socialstyrelsen och Skolverkets hemsidor för att hitta lagar och styrdokument. När vi upplevde att det var svårt att få träffar inom det vi letade efter gjordes öppen sökning via google för att få relevant information inom området funktionsnedsättning för att få uppslag samt använda dem i sökningen på de olika databaserna informationen länkades till. Det andra steget i analysprocessen innebar att välja ut de texter som var relevanta för studien (Widén 2009). Vi valde ut LSS utifrån att det är en rättighetslagstiftning som ska garantera personer med funktionsnedsättning goda levnadsvillkor. Vidare valdes statliga och kommunala styrdokument för att se om de gav vägledning i hur självbestämmande kan möjliggöras. För att ytterligare fördjupa analysen gjordes kompletterande intervjuer med personal på utvecklingsenheterna inom de två kommunerna för att tydliggöra på vilket sätt det på lokal

nivå arbetas med självbestämmande, om det finns metoder och/eller förhållningssätt. Valet att komplettera studien med intervjuer kom sig av att vi ville veta vilka förutsättningar som gavs för personal i de olika verksamheterna.

Det tredje steget innebar en tematisk sökning (Widén 2009) utifrån begreppet självbestämmande och hur texterna förhöll sig till begreppet, på vilket sätt det beskrivs och hur personal och beslutsfattare förväntade sig att använda sig av det i mötet med den enskilde. Då texterna är så omfattande så sökte vi på begreppen självbestämmande och delaktighet. Vi använde båda då de ofta ses som synonyma, detta ökade möjligheterna att se vilka innebörder de tillskrivs

Nedanstående frågor, som är kopplade till analysens problemområde, relaterar till studiens frågeställningar och genom att bryta ner problemområdet i mindre beståndsdelar finns förhoppning att de kan besvara studiens övergripande frågeställningar.

- När självbestämmande eller inflytande/delaktighet nämns i texterna, vilka innebörder tillskrivs de då?
- Vilka av dessa innebörder kan anses främjande respektive begränsande för målgruppens självbestämmande?
- Hur beskrivs självbestämmande i de olika dokumenten?

Det sista steget var att göra en detaljerad analys genom att plocka ur betydelsefulla beståndsdelar som kodades och kategoriserades för att på så vis hitta de teman som beräknas svara på forskningsfrågorna (Widén 2009). Vid genomläsning av texterna, som skedde flera gånger, letade vi nyckelord (koder) som upplevdes viktiga i sammanhanget. De nyckelord som tycktes höra samman bildade kategorier, det vill säga de ord som beskriver hur nyckelorden hör ihop. Genomläsningen av texterna när vi sökte på delaktighet och självbestämmande visade på ett antal nyckelord.

5.5 Metoddiskussion

Då tidigare forskning till stor del grundas på observationsstudier vars resultat pekat på att självbestämmande begränsas på grund av personalens normer och värderingar ville vi veta på vilket sätt självbestämmande kan möjliggöras. Utifrån detta valde vi en kvalitativ studie med kvalitativ textanalys (Widén 2009) för att söka svar på hur självbestämmande möjliggörs

genom institutionella förutsättningar. Valet av kvalitativ studie kom sig av intresset att tolka de institutionella förutsättningarna som är vägledande gällande självbestämmande och textanalys föll sig naturligt då det är texter vi ska analysera (Widén 2009). Att endast välja två kommuner och fem respondenter kom sig av att det empiriska materialet bedömdes tillräckligt för att ge godtagbara resultat inom denna studies tidsram.

Intervjuguiden (bilaga 3) lämnades inte ut i förväg till respondenterna utan användes av oss som stöd ifall intervjun av olika skäl inte skulle flyta på av sig själv. Det faktum att en av intervjuerna inte spelades in tror vi inte har någon betydelse då det inte finns något i innehållet som bedöms gått förlorat utan intervjun som inte spelades in fick ta längre tid vilket inte var något problem för deltagaren. Intervjuerna som spelades in transkriberades.

Att vara verksamma inom det område som studien utförs i kan innebära en viss subjektivitet men bedöms i detta fall ha större fördelar än nackdelar eftersom vi vill tolka och förstå de institutionella förutsättningarna vilket är förenligt med hermeneutiken (Widén 2009). Efter studiens genomförande såg vi att valda metoder resulterade i att frågeställningarna och syftet blev besvarat. En positiv upptäckt var att de kompletterande intervjuerna bidrog med aspekter av självbestämmandet som inte hade kommit fram om de utelämnats och studiens enda empiri då hade bestått av styrdokument.

Ovanstående kapitel har försökt sammanfatta denna studies alla ställningstaganden och även ett försök att beskriva empirin så den blir tydlig. I kommande kapitel redovisas resultatet av analysen som sedan följs av en diskussion i det sista kapitlet som även avslutas med förslag på vidare forskning.

6. RESULTAT

I följande kapitel beskriver vi våra kategorier och redovisar resultatet genom att dela upp våra tre analysfrågor och besvara dem i turordning. Efter denna redovisning beskriver vi de fyra kategorierna som framkom i analysen av både styrdokument och intervjuer, redogör för vår tolkning och kopplar ihop materialet med tidigare forskning och citat från både intervjuer och styrdokument. Avslutningsvis tar vi upp andra mönster som uppstod och efter dessa för vi en kort diskussion kring resultatet som vi kopplar till både tidigare forskning och interaktionsteorin.

Vid analysen av styrdokumenterna framkom samma koder som i intervjuerna. Dessa blev till fyra kategorier som sammanfattar beskrivningen av självbestämmande. De fyra kategorierna beskrivs nedan. Med kategorier menar vi de koder som tillsammans visar den underliggande meningen av vad orden får för betydelse i sammanhanget.

AUTONOMI	Självständighet, inflytande, medbestämmande, delaktighet, jämlikhet, valmöjlighet
KOMPETENS	Utbildning yrkesmässig, samverkan, helhetssyn, omvårdnad,
BEMÖTANDE	Integritet, respekt, värdighet, trygghet, kommunikation
VERKTYG	Genomförandeplan, reflektion, delaktighetsmodell, resursgrupper, handledning, kommunikationshjälpmedel, fortbildning.

Vilka innebörder får självbestämmandet i texterna?

Enligt både LSS och socialstyrelsen är innebörden av begreppet självbestämmande, att det ska vara grundat på respekt för den enskildes rätt till självbestämmande och integritet vidare nämns att personalen ska ha den kompetens som krävs för arbetsuppgifterna.

[...] Verksamheten skall vara grundad på respekt för den enskildes självbestämmanderätt och integritet. [...] Kvaliteten i verksamheten skall systematiskt och fortlöpande utvecklas och säkras. För verksamheten enligt denna lag skall det finnas den personal som behövs för att ett gott stöd och en god service och omvårdnad skall kunna ges (Socialstyrelsen 2007, s 142 och 147).

Då begreppet självbestämmande endast beskrivs som en rättighet i LSS och Socialstyrelsen, samt att det inte står något ytterligare skrivet om det, så blir vår tolkning att begreppet självbestämmande får ett stort tolkningsutrymme i lagstiftningen.

Vilka av dessa innebörder kan anses vara främjande respektive begränsande för målgruppen?

Socialstyrelsen tar upp att personalen ska ha grundläggande kunskaper och förmågor. [...] “Det handlar om förhållningssätt och bedömningsförmåga, kommunikation samt kunskaper om regelverk” [...] (Socialstyrelsen 2012, s 27). När samma frågor ställdes till de kommunala styrdokumenterna såg vi även här att begreppet självbestämmande inte förklaras närmare, utan det står på ett liknande sätt som i LSS och Socialstyrelsens styrdokument; att personalen ska verka för att den enskilde når självbestämmande bland annat med hjälp av ett pedagogiskt förhållningssätt. Det styrdokumentet inte beskriver är vilket pedagogiskt förhållningssätt personalen ska använda för att uppnå ett självbestämmande, något som kan innebära att personal använder sig av allmän pedagogik vars syfte är att fostra och uppfostra. Detta kan i sin tur leda till att personalen anser sig ha tolkningsföreträde om vad som är rätt och fel utifrån ett fostrande förhållningssätt istället för att verka för den enskildes självbestämmande.

Hur beskrivs självbestämmande?

Som en rättighet. Det finns inte mycket skrivet vare sig i LSS, Socialstyrelsens rekommendationer eller de kommunala riktlinjerna så det vi kan uttyda är att det är en lagstadgad rättighet.

Nedan följer beskrivning av de kategorier vi kom fram till. Dessa fyra kategorier bildar sedan två teman. Med teman menar vi de kategorier som tillsammans redogör för samma mening. Våra två teman blev personal och rättighet, vilka beskrivs efter kategorierna.

AUTONOMI kan ses som individens möjlighet att bestämma över sig själv. Genom att koder som bland annat inflytande och medbestämmande nämns kan det se ut som att individerna har ett stort självbestämmande. När det gäller målgruppen vuxna på en låg kommunikativ- och

kognitiv utvecklingsnivå kan koderna inflytande och medbestämmande ändå bli en begränsande faktor då personal och andra närstående behöver finnas nära individerna för att förstå deras uttryck. Om personalen brister i bemötandet minskar möjligheterna till självbestämmande. Som en respondent sa “det handlar om personkännedom som man måste ha, vara väldigt medveten om sig själv som redskap” (Intervju nr 3).

KOMPETENS Genomgående visar all empiri att kunskap och kompetens hos personal och är viktig. Däremot finns ingen röd tråd gällande vilken utbildning. Det kan vara grundläggande, spetskompetens, akademisk och så vidare. Intervjuerna visar att respondenterna tror på specialpedagogik i första hand som en grundläggande kunskap, i en av intervjuerna framkom att de har specialpedagogik som lägsta kompetenskrav om ingen annan utbildning finns (intervju 1). En annan respondent uttryckte [...] “Det blir ju mer tydligt att det är den här målgruppen som behöver spetskompetens” [...]. För att ha en helhetssyn och kunna reflektera krävs det ytterligare förutsättningar, förutom utbildning, som till exempel att personalen ges tid utanför den direkta kontakten med den enskilde. Detta klargjorde en respondent på följande vis [...] “. måste finnas tid för reflektion och inte bara brukar tid” (Intervju 3). Specialpedagogikens roll för den enskilde bekräftas även genom internationell forskning (Algozzone mfl 2001).

BEMÖTANDE Empirin tar upp begrepp som integritet, respekt, värdighet, trygghet, kommunikation för ett gott bemötande. Utifrån forskning men även i en av intervjuerna nämns vikten av kunskap kring funktionsnedsättningarna. Här kan det vara av stor vikt att personalen får någon form av internutbildning eller kompetensutveckling gällande värderingar för att inte påverka den enskilde utifrån egna subjektiva bedömningar. En respondent uttryckte sig som följer [...] ”Försöker hitta alternativa kommunikationsvägar” [...] ”Få göra val i vardagen” [...] ”Vill man vara i bollhavet eller musikrummet” [...] ”Hitta rätt nivå på val” (intervju 1). Tidigare forskning visar på att personalens värderingar och normer ofta styr bemötandet med den enskilde (Blomberg 2006, Berlin Hallrup 2012). Ovanstående citat och den tidigare forskningen bekräftar att interaktionsteorin blir mycket relevant för denna studie då det återkommande blir tydligt att den nära relationen mellan den enskilde och personalen är avgörande för ett självbestämmande.

VERKTYG De metoder som används för att möjliggöra självbestämmande i kommunerna är resursgrupper, handledning, olika varianter kommunikationshjälpmedel och fortbildning samt

tid för reflektion. Delaktighetsmodellen (bilaga 4) togs upp i alla tre intervjuerna men då denna modell inte riktar sig till målgruppen valde vi att endast ta med den som bilaga för att visa på att där finns en modell som används i hela landet. En respondent uttrycker sig på följande sätt [...] ”inte mer än AKK. Det är inte så att vi jobbar från någon modell som delaktighetsmodellen”.

Ett annat mönster som framkom är att tre av kategorierna; kompetens, bemötande och verktyg är kategorier som berör personalen, men endast en kategori, autonomi, berör den enskilde. Detta kan ses som att personalen har ett övertag gällande vad som lyfts upp som betydelsefullt inom daglig verksamhet och boende med särskild service. Personalens kompetens, verktyg och bemötande blir centralt medan den enskildes autonomi, självbestämmandet, som enbart lyfts fram i en av fyra kategorier blir sekundärt och underordnat. Ser man det utifrån våra två teman, personal och rättighet, så skulle det kunna uppstå ojämlikhet mellan den enskildes rätt till självbestämmande och personalens bemötande, verktyg och kompetens, vilket kan tolkas som en begränsning för självbestämmandet. Ett annat sätt att se det är utifrån möjliggörande, att personalen representeras i tre kategorier kan tolkas som att personalen är den viktigaste faktorn för att möjliggöra ett självbestämmande genom kompetens, bemötande och verktyg.

Genom att använda oss av nyinstitutionell teori (Johansson 1997) blir vårt resultat begripligt utifrån att LSS är diffus i sin definition av självbestämmande vilket skapar vaga målbilder som gör det svårt för människorna inom organisationen att veta hur de ska göra för att uppnå målen med lagen. Enligt Johansson (1997) tenderar verksamheter med vaga och allmänna målsättningar att istället för att rikta in sig på en teknisk måluppfyllelse, anpassa sig till institutionella krav gällande vad som är godtagbart agerande. Utifrån detta perspektiv kan vi även få en förklaring till varför personalens normer och värderingar kan påverka möjligheterna till självbestämmande. När målbilderna är otydliga räcker inte de yttre faktorerna till utan medarbetarnas tolkning av dem skapar inre faktorer som får direkt inverkan på förutsättningarna för självbestämmande.

Med ovanstående resultat gör vi bedömningen att våra frågeställningar blir besvarade, redovisning sker i följande två underkapitel.

6.1 Vad utmärker de institutionella förutsättningarna för självbestämmande?

LSS lagstiftningen beskriver självbestämmandet som en rättighet utan att förtydliga på vilket sätt detta ska möjliggöras. Socialstyrelsen framhåller vikten av utbildning hos personalen för att möjliggöra självbestämmande men beskriver inte vilken utbildning eller på vilket sätt den ska användas. De kommunala styrdokumenterna fokuserar på det pedagogiska förhållningssättet hos personalen som ska möjliggöra självbestämmande men utan att beskriva vad detta förhållningssätt är. Den gemensamma nämparen gällande styrdokumenterna blir *otydlighet*. På grund av *avsaknaden av hur* självbestämmandet ska möjliggöras och *vilken kompetens* som behövs. Det som utmärker de institutionella förutsättningarna är således *otydlighet*.

6.2 Vad är begränsande eller möjliggörande när det gäller självbestämmande för vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå?

Möjliggörande faktorer för självbestämmande är metoder, dokumentation och kompetent personal. LSS nämner dokumentation som ett redskap för självbestämmande då personalen genom detta styrs åt ett mer professionellt förhållningssätt där reflektion ingår i det dagliga arbetet. Socialstyrelsen tar upp vikten av personalens kompetens för de arbetsuppgifter som ska utföras och på kommunal nivå finns det metoder som används för att tydliggöra det nära arbetet med de enskilda. Trots att förutsättningarna finns kan det i alla fall begränsa möjligheterna till självbestämmande utifrån den *otydlighet* som finns i styrdokumenterna hur ett självbestämmande ska möjliggöras eller vad ett pedagogiskt förhållningssätt är eller vilken kompetens som personalen behöver.

Giertz (2012) menar att självbestämmande definieras som den enskildes möjlighet att detaljstyra sitt vardagsliv efter sina egna behov och önskemål i det sammanhang den befinner sig i. Detta betyder det att personal och närstående till den enskilde tillsammans måste verka för att möjliggöra ett självbestämmande. En väg till det är med hjälp av kommunikation så den enskilde kan uttrycka sina behov och önskemål. På detta sätt får den enskilde möjlighet att påverka sin situation (Giertz 2012). Kommunikation tas upp som en väg till självbestämmande och där kan personalens bemötande, kompetens och verktyg antingen möjliggöra eller begränsa den enskildes självbestämmande. Då ett interaktionistiskt synsätt bland annat innebär att vända sig till någon för att få ett gensvar samt att förståelsen för sammanhanget påverkar hur människan ser på sin omvärld (Heidengren & Wästerfors

2008/2010) tydliggörs det ännu en gång hur viktiga de nära omsorgspersonerna är för den enskilde och ännu tydligare blir det hur viktigt det är att, framförallt personalen, har specialpedagogisk kunskap samt kunskap om hur samspel och kommunikation tillsammans ökar förutsättningarna för självbestämmande.

7. DISKUSSION

Vuxna personer med funktionsnedsättning och deras vardag rymmer aktiviteter inom olika livsområden vilket sammantaget bildar en komplex situation som kan vara svår att beskriva och förstå för en utomstående som inte är insatt i detta. Vårt något ovanliga val av område har inneburit att vi upptäckt en påtaglig kunskapslucka i pedagogisk forskning. Hur arbetet med att stärka dessa individers självbestämmande går till är självklart en pedagogisk fråga men märkligt nog finns knappt någon forskning alls. Vi har därför utnyttjat allehanda andra källor för att spegla och i viss mån problematisera resultaten. För att få en rättvis och bred bild som speglar verkligheten behövs många fördjupande studier som belyser vilka faktorer som påverkar de enskildas möjligheter till självbestämmande utifrån deras livssituation. Till exempel, behövs en studie som ser över på vilket sätt utbildning och kompetens matchar det arbete som ska utföras. Vidare skulle en utveckling och anpassning behöva göras av den metod (delaktighetsmodellen) som används i hela landet för att möjliggöra självbestämmande, så den passar vår målgrupp. Den här studien kan inte göra anspråk på generaliserbarhet då den givna tidsramen begränsade våra möjligheter till fördjupning. För att få ett resultat som är generaliserbart hade en större studie varit att föredra men det är å andra sidan inte heller säkert att en större studie hade gett ett annat resultat utifrån att LSS, och Socialstyrelsens riktlinjer måste följas över hela landet. Däremot hade en större studie möjligen kunnat visa vilka metoder som används i landets olika kommuner och om det finns några likheter i förhållningssätt gällande självbestämmande. Med andra ord hade en större studie haft förutsättningarna att peka på om det förekommer subjektiva bedömningar ute i kommunerna och om dessa bedömningar får negativa konsekvenser för målgruppen. Trots de svårigheter vi mött bland annat gällande underlag till studien och studiens omfång bedömer vi ändå att resultatet bidrar till forskningen genom att belysa svårigheterna med självbestämmandet på grund av det stora tolkningsutrymme som finns. Bristen på nyare forskning, som vi ser det, visar på att självbestämmande inom denna målgrupp är ett område som det behöver forskas mer om.

Vid övergången till vuxenlivet när den enskilde flyttar till boende med särskild service och börjar arbeta inom daglig verksamhet finns det inte längre tydliga ramar gällande personalens pedagogiska förhållningssätt. Otydligheten blir på vilket sätt personal ska verka för ett självbestämmande och på vilket sätt det pedagogiska förhållningssättet är möjliggörande. Av de institutionella förutsättningarna framgår det att personalen ska arbeta pedagogiskt utan att förklara vad det är och vad det betyder. Det ger inte heller någon förklaring vad som menas med ett pedagogiskt förhållningssätt. Vad som är viktigt att förstå är vad denna otydlighet kan leda till. En otydlighet som är en avsaknad av ett hur skulle kunna leda till att personal begränsar självbestämmandet istället för att möjliggöra det för att det pedagogiska förhållningssättet i sig inte främjar ett självbestämmande för den enskilde. Det saknas ett *hur*. Respondenterna i våra intervjuer förklarar att det finns metoder för att möjliggöra ett tydligare självbestämmande ute i verksamheterna. Bland annat använder man sig av samtalsmatta och AKK. Själva användandet av olika praktiska hjälpmedel så som samtalsmatta, AKK och strukturtavlor med mera som är anpassade utifrån varje enskilds behov kan ses som specialpedagogiska insatser. Att användandet av hjälpmedel får gynnsamma effekter för självbestämmandet bekräftar vår tanke att det behövs specialpedagogiska kunskaper i arbetet med den enskilde. Därmed finns redan specialpedagogiken ute i verksamheterna gällande det praktiska arbetet, även om det är outtalat.

Enligt LSS är självbestämmande en rättighet för den enskilde som personal inom LSS-verksamheter ska möjliggöra. Om det inte står tydligt i styrdokumentet vilka metoder och arbetssätt som ska användas, kan boendeort bli en begränsande eller möjliggörande förutsättning för självbestämmandet. Därför är det viktigt att personal inom LSS-verksamheter får tydligare riktlinjer att förhålla sig till som inte bara förklarar att de ska arbeta för den enskildes självbestämmande, utan också hur. Med tydligare riktlinjer så blir det också lättare att se om verksamheterna håller den kvalitet som de enskilda har rätt till. Ett otydligt regelverk öppnar upp för subjektiva bedömningar och tolkningar som kan ge negativa konsekvenser i form av brister i bemötandet, personal som saknar relevant kunskap och att den enskilde far illa. Det blir med andra ord svårt att kvalitetssäkra den enskildes insatser.

Vidare visar resultatet på betydelsen av utbildning för personalen men tydliggör inte vilken utbildning som behövs för att arbeta med målgruppen både inom boende och daglig verksamhet. Problemet med att inte specificera vilken utbildning som behövs innebär att personalen som arbetar i verksamheterna har olika grundkunskaper att förstå den enskilde och

dennes behov. Att inte ha en gemensam grundkunskap kan leda till att personalgruppen arbetar utifrån olika förutsättningar för att främja den enskildes självbestämmande och inte tillsammans som en grupp. Med en gemensam utbildningsbas har alla samma utbildning och med det likvärdig kompetens som förhoppningsvis också leder till en samsyn på arbetet i verksamheten och hur man ser på begreppet självbestämmande. Om man ser till den tidigare forskningen gällande målgruppens förutsättningar för lärande och utveckling (Jakobsson & Nilsson 2011/2012) menar vi att genom att säkerställa att all personal inom omsorgen av personer med funktionsnedsättningar, som minst, har grundläggande kunskaper i specialpedagogik ökar förutsättningarna för självbestämmande oavsett vilken kognitiv- eller kommunikativ utvecklingsnivå den enskilde har.

För att uppnå självbestämmande för vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå säger forskningen att kunskap om alternativ kommunikation, personalens förmåga att reflektera över sitt arbetssätt/kompetens och olika specialpedagogiska metoder leder till ett ökat självbestämmande. Vidare visar den tidigare forskningen att personalens normer, värderingar, brist på kompetens och kunskap om funktionsnedsättning är faktorer som begränsar delaktighet och självbestämmande (Giertz 2012, Lönnå 2013, Berlin Hallrup 2012).

Vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå har ofta svårt att tolka omgivningen (Carlsson, Hjelmquist & Lundberg, red 2000) vilket innebär att den personal som känner dem väl har en central roll i deras välbefinnande och möjligheter att uttrycka sig och interagera med omgivningen. De som finns närmast dem är de som kan tolka deras uttryck bäst. Enligt Carl-Göran Heidengren och David Wästerfors (2008/2010) kan socialt samspel ses som en formativ process där betydelsen av ord, gester och mimik skapas och omskapas i samspelet. Personalens kunskap om specialpedagogik och interaktionsteorin kan vara en viktig faktor för möjliggörandet av självbestämmandet, utifrån de enskildes begränsade möjligheter att upprätta och bibehålla en samtalsstruktur. Interaktionsteorin kan även öppna upp för en ökad förståelse för hur den enskilde förstår och tolkar sin omgivning, något som underlättar tolkning av personen och dess önskemål. För personer med måttlig till grav utvecklingsstörning är interaktion och språk individuellt efter vars och ens förmåga utifrån funktionsnedsättningens grad vilket ställer höga krav på personalen och deras förmåga att tolka den enskildes önskingar och behov. Om personalen inte har specialpedagogisk kompetens eller kännedom om hur interaktion och kommunikation skapar förutsättningar för

självbestämmande kan det innebära att personal missbedömer den enskildes önskemål och uttryck. Vidare kan själva samtalet bli problematiskt om den enskilde har begränsade förmågor gällande turtagning. Ännu mer komplicerat blir det om personalen brister i kunskap om samtalets uppbyggnad. En sådan bristande kunskap kan återigen skapa missbedömningar av den enskildes önskemål.

Lönnå (2013) visade i sin studie att utbildning om olika varianter av kommunikation ökade personalens kompetens gällande att förstå icke-verbal kommunikation. Att personalen har kunskap om samspelets betydelse och förståelse för icke-verbal kommunikation kan vara ytterligare en faktor som möjliggör självbestämmandet.

Uljen (2012) affirmativa och icke-affirmativa pedagogik beskriver två varianter av pedagogik. Skolan tenderar att använda sig av det icke-affirmativa och vuxenlivet det affirmativa. Det kan upplevas som att det finns ett glapp mellan skolan och vuxenlivet. Ett glapp som man i USA försöker överbrygga med hjälp från Utbildningsdepartementet som stöttar olika projekt (Algozzine mfl 2001). Från förskola till gymnasiet finns det pedagogiska förhållningssättet som lutar mot specialpedagogik, beskrivet. Detta skiljer sig från vuxenlivet där det pedagogiska förhållningssättet är ett krav från arbetsgivaren men det finns inte beskrivet vad det innebär. Detta kunskapsglapp riskerar att begränsa de institutionella förutsättningarna för självbestämmande på daglig verksamhet och boende. En av respondenterna fångade komplexiteten väl genom följande uttalande "Hela skolan idag är ju uppbyggd på att barn ska vara med och bestämma, ha inflytande och det tror jag genomsyrar personalgruppen som jobbar inom skolan sen när man kommer till ett boende där personalen inte har den vanan. När skolan tar slut möter man en helt annan personalgrupp som kanske inte har med sig det här synsättet" (Intervju 3).

7.1 Vidare forskning

I intervjuerna lyftes vikten av högre utbildning hos personalen och i vissa fall även specifik utbildning. Då denna studie inte syftar till att jämföra befintlig kompetens med önskad, följdes denna tråd inte upp. Forskning har redan visat att kompetens är viktig för självbestämmandet så vi väljer att se det som ett resultat och lämnar vidare fördjupning i ämnet till en annan studie. Under arbetets gång har flera spår dykt upp, som kan vara intressanta att gå vidare med i en annan studie. Att det finns en erkänd metod som används i hela landet för hur personal kan möjliggöra självbestämmande för vuxna på högre kommunikativ- och kognitiv

utvecklingsnivå skapar frågetecken till varför det inte har utvecklats någon för denna studies målgrupp.

- Delaktighetsmodell, utveckla en för vuxna på en låg kommunikativ- och kognitiv utvecklingsnivå
- Hur står sig den önskade utbildningen/kompetenskravet mot det faktiska arbetet? Det vill säga, är kompetensen riktad mot det dagliga arbetet (intervju med de som utformar kraven)
- Vad är likvärdig kompetens
- Hur arbetar man med självbestämmande mot anhöriga och godemän?

Vi valde att inte följa dessa spår i denna studie på grund av att behålla vårt fokus på syftet. Det är möjligt att den informationen vi kunde ha fått hade tillfört ökad förståelse för forskningsfrågan men då vårt mål var att söka institutionella faktorer som påverkar självbestämmandet räcker det denna gång att konstatera att utbildningsnivån är en av de faktorerna. Huruvida innehållet i utbildningarna skulle kunna anpassas på ett för verksamheterna fördelaktigare sätt får som sagt ligga vilande till en senare studie.

REFERENSER

- Ahlberg, Ann (2007): Specialpedagogik av igår, idag och imorgon. *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 12(2), s 84-95.
- Ahnlund, Petra (2008): *Omsorg som arbete, Om utbildning, arbetsmiljö och relationer i äldre- och handikappomsorgen*. Umeå: Umeå universitet Institutionen för socialt arbete, 57.
- Algozzine, Bob; Browder, Diane; Karvonen, Meagan; Test, David W & Wood, Wendy M (2001): Effects of interventions to promote self-determination for individuals with disabilities. *Review of Educational Research*, 71(2), s 219-277.
- Berlin Hallrup, Leena (2012): *Vardagslivet i bostad med särskild service med institutionell prägel - en studie av personer med intellektuell funktionsnedsättning och personalens erfarenheter*. Växjö: Institutionen för hälso- och vårdvetenskap, 1.
- Blomberg, Barbro (2006): *Inklusion en illusion? Om delaktighet i samhället för vuxna personer med utvecklingsstörning*. Umeå: Institutionen för socialt arbete.
- Browder, Diane M & Cooper, Karena J (1998): Enhancing choice and participation for adults with severe disabilities in community-based instruction. *The Associations for Persons with Severe Handicaps*, 23(3), s 252-260.
- Fejes, Andreas & Thornberg, Robert, red (2009): *Handbok i kvalitativ analys*. Stockholm: Liber AB.
- Frithiof, Elisabet (2007): *Mening, makt och utbildning- Delaktighetens villkor för personer med utvecklingsstörning*: Växjö: Institutionen för pedagogik, 117.
- Giertz, Lottie (2012): *Erkännande, makt och möten En studie av inflytande och självbestämmande med LSS*. Växjö: Institutionen för socialt arbete, 93.
- Gustavsson, Anders, red (2004): *Delaktighetens språk*. Malmö: Studentlitteratur.
- Habiliteringen.se <http://www.habiliteringen.se> [hämtad 2016-11-18].
- Heidengren, Carl-Göran & Wästerfors, David (2008/2010): *Den interagerande människan*. Malmö: Gleerup Utbildning AB.
- Inspektionen för vård och omsorg <http://www.ivo.se/tillstand-och-register/lss-tillstand/bostad-med-sarskild-service-for-vuxna/> [hämtad 2016-12-15]
<http://www.ivo.se/tillstand-och-register/lss-tillstand/daglig-verksamhet/> [hämtad 2016-12-15]
- Jakobsson, Inga-Lill & Nilsson, Inger (2011/2012): *Specialpedagogik och funktionshinder - Att möta barn och unga med funktionsnedsättning i en utvecklande lärmiljö*. Stockholm: Bokförlaget Natur & Kultur.
- Johansson, Roine (1997): *Organisationer emellan – om förhandlingar, makt och handlingsutrymme*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindensjö, Bo & Lundgren, Ulf P (1986): *Politisk styrning och utbildningsreformer*. Stockholm: Liber utbildningsförlag.
- Läroplan för förskolan Lpfö 98 reviderad 2016. Stockholm: Skolverket.
- Läroplan för grundsärskolan 2011 reviderad 2016. Stockholm: Skolverket.
- Läroplan för gymnasiesärskolan 2013. Stockholm: Skolverket.
- Lönnå, Channa (2013): *Självbestämmande i daglig verksamhet: Personalens roll för deltagarens självbestämmande*. Mälardalens högskola, Akademin för utbildning, kultur och kommunikation. [D-uppsats i pedagogik.]
- Metzler, Christina A & Wehmeyer Michael L (1995): How self-determined are people with mental retardation? The national consumer survey. *Mental Retardation*, 33(2), s 111-119.
- Möller, Kerstin (2005): *ICF - om hälsa, miljö och funktionshinder*. Linköping: Mo Gårds Förlag.

Regeringskansliet

<http://www.regeringen.se/regeringens-politik/demokrati-och-manskliga-rattigheter/funktionshinder/mal-for-funktionshinderspolitiken/> [hämtad 2016-12-06]

Regeringen (2008): *FN's konvention om mänskliga rättigheter för funktionshindrade*. Stockholm: Edita Sverige AB

<http://www.regeringen.se/contentassets/0b52fa83450445aebbf88827ec3eecb8/fns-konvention-om-rattigheter-for-personer-med-funktionsnedsattning-ds-200823> [hämtad 2016-12-06]

Schwartz, Michelle & Wehmeyer, Michael (1997): Self-determination and positive adult outcomes: A follow-up study of youth with mental retardation or learning disabilities. *Exceptional Children*, 63(2), s 245-255.

Schwartz, Michelle & Wehmeyer, Michael (1998): The Relationship Between Self-Determination and Quality of Life for Adults with Mental Retardation. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 33(1), s 3-12.

SFS 1993:387. *Lagen om stöd och service för vissa funktionshindrade*.

http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993387-om-stod-och-service-till-vissa_sfs-1993-387 [hämtad 2016-12-06]

Socialstyrelsen (2012) *Rätt kompetens hos personal i verksamheter för personer med funktionsnedsättningen - vägledning för arbetsgivare*. ISBN 978-91-87169-04-5; Artikel nr 2012-2-17. Västerås: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2007) *Bostad med särskild service för vuxna enligt LSS - stöd för rättstillämpning och handläggning*. ISBN 978-91-85483-35-8 Artikel nr 2007-101-6.

SOU och Ds Regeringskansliets förvaltningsavdelning. FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning Stockholm: 2008 ISBN 978-91-38-22947-7I SSN 0284-6012.

Tideman, Magnus (2004): Lika som andra - om delaktighet som likvärdiga levnadsvillkor. I Anders Gustavsson, red: *Delaktighetens språk* s 119-136. Malmö: Studentlitteratur.

Uljens, Michael (1998): *Allmän pedagogik*. Lund: Studentlitteratur.

Widén, Pär (2009): Kvalitativ textanalys. I Andreas Fejes & Robert Thornberg, red: *Handbok i kvalitativ analys*, s 136-153. Stockholm: Liber AB.

BILAGOR

1. Kommunala styrdokument
2. Informationsbrev
3. Intervjuguide
4. Delaktighetsmodellen

KOMMUN ETT

Kommun ETT har två värdegrunder; en allmän värdegrund som gäller i hela kommunen och en specifik som gäller arbetet inom daglig verksamhet. Nedan följer beskrivning av värdegrunden hos daglig verksamhet. Då det var svårt att hitta en specifik värdegrund för gruppbofasta görs bedömningen att den allmänna värdegrunden gäller inom den verksamheten.

Den gemensam värdegrund för alla områden i kommun 1 lyder ”Vilja och våga”. Detta står för ett förhållningssätt som kan användas som vägledning i alla sammanhang, stora som små. Det förutsätter dock att alla medarbetare tar till sig den och syftar till att medarbetarna vill och vågar engagera sig i sina arbetsuppgifter. Värdegrunden ska hjälpa medarbetarna till samsyn på hur kommunen ska arbeta för att nå sina mål. Den pekar även på en generell riktning framåt och fungerar som stöd i det dagliga arbetet.

Värdegrund för daglig verksamhet

Allt arbete som bedrivs inom ramen för den dagliga verksamheten skall utgå från arbetstagarnas behov och alla frågor eller problem skall diskuteras utifrån det perspektivet.

Den grundläggande frågan ska alltid vara ”*I vems intresse gör vi detta?*”

Värdegrunden baseras på hänsyn och omtanke om varandra. Det ska ges förutsättningar för att skapa förtroende, visa uppskattning, uppmuntra och bekräfta. Var och en ska bli accepterad för den de är och få det stöd den behöver. Alla ska bli sedda och få ett personligt bemötande som får personerna att känna sig värdefulla och behövda. Deltagarna ska känna delaktighet och få information så den kan påverka sin vardag. Den dagliga verksamhetens arbetstagare och arbetsplatser ska vara synliga och respekterade i samhället.

Kommun 1 har uppdrag och rollbeskrivningar för de båda uppdragen.

Daglig verksamhet

Uppdraget för stödassistenter/grupphandledare inom daglig verksamhet innebär att medarbetaren ska ha arbetstagaren i fokus, arbeta målinriktat och pedagogiskt. Personalen ska

även utföra sjukvårdsinsatser, dokumentera och aktivt använda datorn i det dagliga arbetet. Medarbetaren ska bland annat genomföra, upprätta och följa upp så kallade genomförandeplaner. Vidare ska stödassistenten/grupphandledaren erbjuda arbetsuppgifter, aktiviteter och schema utefter den enskildes förutsättningar, anpassa språk, kommunikation och information till personer med funktionsnedsättningar, använda kognitiva och fysiska hjälpmedel utifrån personens behov och slutligen uppdatera brukar- och metodpärmar för kvalitetssäkring. Det är viktigt att personens självbestämmande och delaktighet beaktas. Personalen ska verka för att samarbeta såväl på arbetsplatsen som inom enheten och att arbeta för en god arbetsmiljö. Medarbetaren ska delta i gemensamma aktiviteter, informationsmöten och delta i sin kompetensutveckling som ska anpassas utifrån verksamhetens mål och behov. Förutsättningar för reflektion ska ges vid flera tillfällen varje vecka. Personalen ska vara en god förebild och ansiktet utåt utifrån daglig verksamhets styrdokument.

Boendestödjare

Boendestödjarnas uppdrag är lika i de båda kommunerna och innebär att den anställde ska stödja utveckling, ha ett helhetsansvar kring individ och verksamhet, brukarfokus, kunskaper om social utveckling, inläring, identitetsskapande, individens utvecklingsnivå, meningsfull sysselsättning, förståelse gällande kommunikation, kontakt, samspel, aktiviteter, relationer, stöd och service, hälsofrämjande faktorer samt planering och administration. För att klara av detta finns specifika krav på den anställde så som pedagogisk skicklighet och förmåga stött utvecklingsarbetet. Ha ett helhetsansvar kring individen och verksamheten. Möjliggöra god livskvalitet, utveckling och självständigt liv genom att anpassa det personliga och sociala stödet.

KOMMUN 2

I kommun 2 finns både uppdrag- och rollbeskrivningar för de två yrkeskategorierna. Uppdragsbeskrivningen är att likna vid en arbetsbeskrivning och är mer specifik gällande förväntningar på den anställdes kunskaper och praktiska utförande. Rollbeskrivningen är mer allmän.

Daglig verksamhet

Handledarrollen innebär att sätta den enskildens behov och intressen i centrum. Personalen ska, utifrån sin kunskap om den enskildes utvecklingsnivå, genom pedagogiskt förhållningssätt arbeta med social utveckling, inläring och identitetsskapande. Vidare ska personalen utifrån sin kunskap anpassa den dagliga sysselsättningen så personen utvecklas och blir självständig. Personalen ska även ha förståelse för en mängd områden såsom kommunikation, kontakt och samspel, stöd och service, planera och utveckla verksamheten, utföra sjukvårdsinsatser mm. För att klara av detta krävs att handledaren har brukarfokus, ett pedagogiskt förhållningssätt i att bemöta och stötta brukarna. Handledaren ska stödja utveckling, ha ett helhetsansvar kring individ och verksamhet, se till att sysselsättningen är meningsfull, främja relationer, skapa hälsofrämjande faktorer samt sköta planering och administration.

Gruppboende

Boendestödjarrollen innebär att personalen ska stötta brukarna i deras vardag. Genom ett pedagogiskt förhållningssätt ska personalen stötta brukarna gällande social utveckling, inläring och identitetsskapande samt utföra sjukvårdsinsatser. Som Boendestödjare ska personalen anpassa det personliga- och sociala stödet för att på så vis bland annat möjliggöra god livskvalitet och självständigt liv.

Boendestödjarens uppdrag är lika i de båda kommunerna och innebär att den anställde ska stödja utveckling, ha ett helhetsansvar kring individ och verksamhet, brukarfokus, kunskaper om social utveckling, inläring, identitetsskapande, individens utvecklingsnivå, meningsfull sysselsättning, förståelse gällande kommunikation, kontakt, samspel, aktiviteter, relationer, stöd och service, hälsofrämjande faktorer samt planering och administration.

För att klara av detta finns specifika krav på den anställde så som pedagogisk skicklighet och förmåga stött utvecklingsarbetet. Ha ett helhetsansvar kring individen och verksamheten.

Möjliggöra god livskvalitet, utveckling och självständigt liv genom att anpassa det personliga och sociala stödet.

Uppdragen skiljer sig åt på så vis att boendestödjaruppdraget fokuserar mer på den enskildens psykiska hälsa och välmående medan handledaruppdraget har större fokus på inläring och utveckling. Däremot förutsätter båda uppdragen att medarbetarna inom kommunen håller sig uppdaterad inom området funktionshinder.

Styrdokument för beslut och utförande av LSS-insatser i Kommun 2

Daglig verksamhet ska skapa en meningsfull sysselsättning. Det är en gruppverksamhet som vid behov kan anpassas individuellt. I insatsen ingår personlig omvårdnad så som träning etc. arbetstiden är förlagd ”svarta veckodagar” med ledighet alla röda, individuella tidsanpassningar förekommer.

I en av kommunerna i studien arbetar personalen med metod som kallas för VISA och står för Visuellt Individuellt Strukturerat Arbetssätt. Det är en tydliggörande pedagogik som inspirerats av TEACCH-programmet och har anpassats de boendestödsförhållanden som råder inom kommunen. Den bygger på att personalen utifrån förståelse för den enskildes behov och situation anpassar miljö, information och arbetsuppgifter/rutiner. Genom ett anpassat strukturerat arbetssätt kan personalen skapa förståelse och trygghet i vardagen för den enskilde. Att ha rutiner skapar trygghet vilket i sin tur är viktigt för självkänslan. För att bibehålla strukturen som skapats är det viktigt att alla i personalgruppen gör likadant och att förändringar sker gemensamt med respekt för den enskildes behov och önskemål. Kommun 2 använder sig även av delaktighetsmodellen för personer på högre kognitiv och kommunikativ utvecklingsnivå.

INFORMATIONSBREV

Vi är två studenter vid Örebro Universitet som ska skriva vår C-uppsats (kandidat) i specialpedagogik. Uppsatsen ska handla om vilka faktorer som påverkar den enskildes möjlighet till självbestämmande och delaktighet utifrån egna behov och önskemål. För att besvara denna fråga är vi intresserade av att intervjua personal som arbetar med verksamhetsutveckling i förvaltningen för funktionshindrade (eller motsvarande enhet). Personerna som deltar i studien förblir anonyma och inga svar kan relateras till en viss person. Vi kommer även att anonymisera kommunen om det finns önskemål om detta. Intervjun kommer spelas in så ingen information går förlorad men förstörs när studien är godkänd och klar. Resultatet av dessa intervjuer ska endast användas för att besvara denna studies syfte och frågeställningar men hoppas att vi kan återkomma om det uppstår oklarheter under arbetets gång. Ni kommer få ta del av det färdiga resultatet. Deltagandet i denna studie är frivilligt och ni har hela tiden möjlighet att avbryta ert deltagande utan vidare förklaringar. Om resultatet av denna studie visar att det finns behov av vidare forskning har vi intresse av att följa upp det och skriva en magisteruppsats. Om detta sker önskar vi att få återkomma med kompletterande intervjuer om ni samtycker.

Med hopp om intresse av deltagande

Vänligen

Pia Benreus 073-XXXXXXX & Lena Berglund 073-XXXXXXX

INTERVJUGUIDE

- Hur ser du på självbestämmande och delaktighet?
- På vilket sätt arbetar ni på er avdelning för att öka självbestämmande och delaktighet bland vuxna på en låg kommunikativ och kognitiv utvecklingsnivå?
- Finns det några metoder gällande självbestämmande för vuxna på en låg kommunikativ och kognitiv utvecklingsnivå?
- Vilka kompetenskrav har ni vid anställning av både vikarier och tillsvidareanställda?
- På vilket sätt följer ni upp/säkerställer ni (er förvaltning) att personalen har den utbildning ni kräver och vad kan ses som likvärdig?
- Har ni några krav på specialpedagogiks utbildning hos personalen? (om nej, varför)
- Vad anser du är relevant kunskap och kompetens?
- Skulle en likvärdig grundläggande kunskapsbas bidra till ökat självbestämmande och delaktighet hos brukarna? (på vilket sätt?)
- Forskning visar att personal som har högre utbildning möjliggör ett ökat självbestämmande, hur ser/tänker du om det?
- Forskning visar även att normer och värderingar styr personalens agerande och på så vis minskar självbestämmandet hos brukarna, vad tänker du om det?
- Finns det något du vill tillägga?

Delaktighetsmodellen

Fil dr Ann-Christine Gullacksen har, tillsammans med FoU Välfärd i Skåne, utformat delaktighetsmodellen. *En väg till empowerment*, som började användas 2006 i region Skåne. Idén till att skapa modellen kommer från Danmark och en utvärderingsmodell som används där. Det är en dialogmodell för ökat brukarinflytande som FoU Välfärd har anpassats och utvecklats att passa bland annat inom funktionshinderområdet. Det visade sig att FoU Skåne har utbildat vägledare och brukarvägledare i hela landet och att modellen används rikstäckande vilket bedömdes relevant som empiri i denna studie. Genom att använda sig av ett nerifrån-och-upp perspektiv, som innebär att frågorna kommer från den enskilde och inte från personalen, fanns en förhoppning att öka den enskildes möjligheter att bli den självklara aktören i sitt eget liv. Syftet med framtagandet var att uppmärksamma makt- och beroendeförhållanden inom verksamheterna samt att öka brukarnas engagemang i sina vardagsituationer. Metoden som används kallas delaktighetsslingor och bygger på att den enskilde och personal möts genom dialog, utifrån denna speciella modell, vars syfte är att stärka brukarnas möjlighet till inflytande över sina egna liv.

Genom att använda sig av delaktighetsmodellen synliggörs även personalens yrkeskompetens. Utifrån dessa komponenter, dialog och synliggörande av kompetens kan delaktighetsmodellen bli en del av skapandet och upprätthållandet av verksamheternas evidensbaserade förhållningssätt och arbete. För att delaktighetsmodellen ska kunna anpassas utifrån brukarnas förutsättningar att delta i dialog är den inte detaljstyrd utan har 10 grundpelare som bör vara uppfyllda för att genomförandet av delaktighetsslingan ska vara möjlig. Delaktighetsslingan utförs av vägledare från andra verksamheter för att det inte ska uppstå beroendeställning till den egna personalen. När delaktighetsmodellen har använts kontinuerligt har det Bland annat visat sig att den ökar den enskildes möjlighet att klara av vardagliga situationer samt att den ökar brukarfokus (www.kfsk.se).

En utvärdering av delaktighetsmodellen gjordes ett år efter införandet 2008 och visade att modellen kan ge stöd i att utveckla ett förhållningssätt som ger brukarna ett större inflytande. Personal, den enskilde och chefer var i stort sett positiva och menade att delaktighetsmodellen gjort skillnad i inflytande för brukarna. Några avgörande faktorer för att delaktighetsmodellen ska komma till sin rätt är att det finns ett tydligt stöd från ledningen, att cheferna är

engagerade och känner tilltro till modellen och att personalen är mottaglig för nya arbetsätt som att utveckla ett socialt förhållningssätt. Av utvärderingen framgår vikten av att utbildning om delaktighetsmodellen hos personalen bör vara obligatorisk då alla berörda bör ha samma tänk. Vägledarna upplevde att den största utmaningen var att få personalen att känna sig trygg med modellen, inte brukarna. Utvärderingen skedde bland annat via enkäter och sammanställdes genom vissa påståenden där högsta värde är 6;

- Bör brukarna få mer inflytande över sitt liv idag? 5,18 poäng
- Är det viktigt att fortsätta med delaktighetsmodellen? 5,37 poäng
- Rekommenderar jag andra verksamheter att arbeta med delaktighetsmodellen? 5,20 poäng
- Har delaktighetsmodellen påverkat personalens arbetsätt i den egna verksamheten? 3,90

Utvärderingen visar också att det ursprungliga konceptet för modellen inte kan användas för alla den enskilde. Det lyfts fram att det behövs en förmåga att kunna kommunicera, vara koncentrerad och ta ansvar. De rekommenderar modellen för personer med en lägre grad av utvecklingsstörning.